

226 zprávy '83

KRAJSKÉHO
VLASTIVĚDNÉHO MUZEA
V OLOMOUCI

Vice Andree Natus et capiti Ecce alon tenore pium recognoscimus? Omnes
de pium dms tunc pte monale Remend' in xpo pte dno pte no quod dno
Venerabilium conspiciat et reliquis pates ordine datus fieri que viliam doli
in quodam loco nam monastium sui ordine erige possent et edificare
In quos restum dngulum caput in pialis est apponitur datus dms dno
quillo datus datus octogesimo octavo f. pte infra datus Remend' dms

Quod pte dms

Quod pte dms
Quod pte dms

Václav Burian

ALTAROLOGICKÉ POZNATKY Z VÝZKUMU KARTOUZY V DOLANECH U OLOMOUCE

Během čtrnácti ročních etap historickoarcheologického výzkumu, zahájeného roku 1962, došlo k odkryvu větší východní části areálu někdejšího konventu kartuziánů v Dolanech u Olomouce.¹ Výzkum poskytl velké množství poznatků o architektuře a vybavení řádového domu; současně se zachovalo i dosti písemného materiálu, což vytváří přímo ideální podmínky pro téměř intimní poznání tohoto kulturního a po krátkou dobu i vojenského střediska z konce lucemburského období. Po plných šesti stoletích od právního vzniku instituce, která významným podílem zasáhla do bouřlivého dění v první čtvrtině patnáctého věku, přesně pět a půl století po jejím náhlém zániku, nastala první možnost seznámit se s tímto prostředím, které chránila po celou dobu před rušivými změnami vrstva lesního humusu a stavebních destrukcí.

Cílem tohoto pojednání není vyčerpávající stavební rozbor areálu kartouzy. Omezuje se pouze na hrubý popis situace, odpovídající dobovému řádovému úzu, který stavebník podřídil v základním půdorysném obryse daným terénním podmínkám. Věncem izolovaných domků pro členy konventu je prostřednictvím křížové chodby napojen stavebně i komunikačně na centrum miniaturního sídliště, tři sakrální budovy, jejichž dispozice se shodují v hlavních rysech s ustáleným typem kartuziánského kostela z druhé poloviny 14. století, jak ho definoval svého času Václav Mencl.² K orientovanému jednolodnímu kostelu se v jeho východní části přimykají dvě kaple, které měly nepochybně i druhotný účel. Ničivá akce roku 1425 ponechala hmoty těchto budov do různé nadpodlažní úrovně, obvykle zůstaly uchovány substrukce zdíva zpravidla nedosahující výšky okenních otvorů, současně ale neklesající pod úroveň dlažby a tím umožňující klasifikaci přízemního vybavení in situ, kdežto konstrukce položené výše jsou poznatelné jen z artefaktů více či méně přemístěných destrukčními zásahy.

Paradoxní předností je zde náhlá stagnace celku způsobená jednorázovým zánikem. I při často pouhém fragmentálním stavu máme před sebou řadu detailů, které by za normálního vývoje podlehly změnám jednak působením vnějších vlivů (např. krytina), jednak tlaku pozdějších slohových názorů, které často postihly především oltáře a jejich doprovodné stavební vybavení.³

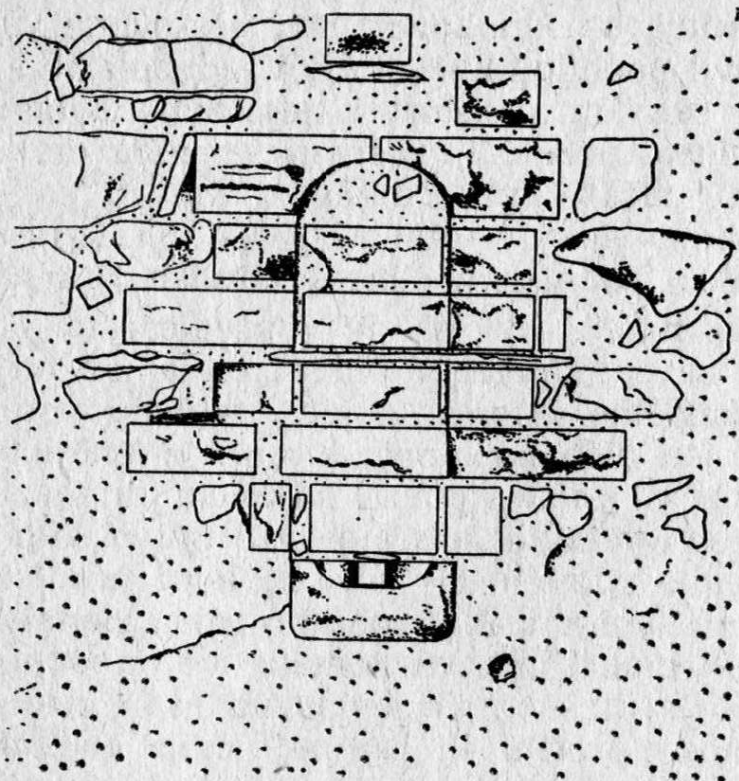
Po objevech přízemního zdíva v Dolanech je tedy možno uvedený Menclův názor o uplatnění českého slohu na Moravě vztáhnout i na stavební činnost dolanských kartuziánů. Pokud tento český sloh zasáhl, jak uvádí V. Mencl,⁴ do dolnorakouského Gamingu a tehdejší hornouherské Spiše, rysují se i další předpoklady v okruhu kartouz, které od roku 1335⁵ zahrnovala provincia Alemaniae superioris a kterých bylo po husitských válkách takto sdruženo celkem třináct.⁶

I když jsme se rozhodli upustit od celkové popisné charakteristiky památky, nutno ve stručnosti uvést alespoň historické okolnosti jejího vzniku i zániku a letmo přehlédnout i zprávy, které více či méně osvětlují danou problematiku.

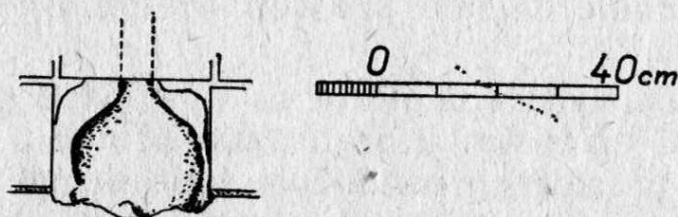
Původ dolanského domu tkví daleko od jeho pozdější lokace. Ideové kořeny nutno hledat v církevně reformní vlně zvané devotio moderna,⁷ šířené z kláštera roudnických augustiniánů z popudu Jana z Dražic. Nositel této reformy, augustiniánský řád, měl za úkol působit v daném směru na lid v rušných střediscích, kdežto na upadající kněžský život se měli takto zaměřit kartuziáni, kteří nepraktikovali v duchovní správě, ale „kázali rukama“.⁸ Takový byl i záměr předního člena dvorské družiny Karlovy⁹ Alberta ze Sternberka, který vedle augustiniánského kláštera v rodovém sídle (1371)¹⁰ v době litomyšlského episkopátu založil u tvrze a dvora Tržku kartouzu.¹¹ Brzy po vyhotovení zakládací listiny (24. prosince 1378)¹² se zavázal k výstavbě domu¹³ a do roka provedl i jeho obvěnění vesnicemi a dalším zbožím, které zahrnovalo několik míst na střední Moravě, mezi nimi ves Dolany.¹⁴ Albertův nástupce biskup Jan konfirmoval závazky a rozmnožil je o málo významné položky.¹⁵ Existence kartouzy zvané Hájek Panny Marie byla však od začátku ztížena odlehlostí pozemkového majetku. Řádová kapitula rozvažovala již po Albertově smrti únosnost této situace a jen příslib jeho nástupce ji zdržoval do rozhodného kroku.¹⁶ Biskup Jan Soběslav však střídal církevní funkce a k řádnému plnění daných slibů se nedostal. V roce jeho úmrtí — skončil jako patriarcha akvilejský¹⁷ — bylo rozhodnuto s konečnou platností o osudu kartouzy, jejíž odnož péčí biskupova bratra moravského markraběte Jošta mezitím narůstala v Dolanech v centru moravských statků. Charta generální kapituly z roku 1394 informuje výstižně o celé situaci: Et quia dominus episcopus Litomislensis non duxit ad effectum, quod iteratis jam vicibus promisit capitulo generali super restauratione domus Rubi, ideo injungimus sibi (tj. dolanskému převoru Štěpánovi) expresse, prout alias extitit ordinatum in pluribus capitulis generalibus personas et bona ejusdem domus transferat ad domum suam (tj. do Dolan).¹⁸

Tak tedy Dolany, ves na úpatí Jeseníků, byla předurčena za jedno z dějišť reformních zápasů v českých zemích, živeného i vnitřním hnutím již zmíněné „nové zbožnosti“. V šíření tohoto nového duchovního směru byla nade vše průkazným pojítkem konfraternita dolanského domu s lanškrounskými augustiniány listinně potvrzená 12. května 1396;¹⁹ patnácti let předtím uzavřeli tito augustiniáni obdobný duchovní kontrakt přímo s roudnickým ohnískem,²⁰ kde měl nový proud již téměř půlstoletou tradici. Reprezentantem tohoto reformního směru a jeho uplatnění v dolanské kartuzii byl převor Štěpán. Jeho literární projev se vyhroutil především ostrou polemikou proti Wiklefovi a Husovi.²¹

Trvání konventu Vallis Josaphat za jeho dolanské éry lze ohraničit dvěma daty, z nichž první nese listina olomoucké kapituly z 22. května 1388:²² v ní se dotvrzuje, že k vystavění dolanské kartuzie dal souhlas spolu s kapitulou olomoucký biskup Petr Jelito za svého života. Tím lze tedy de facto časově umístit biskupův souhlas před 12. únor 1387,²³ den jeho úmrtí. Obvykle však datujeme vznik dolanského domu podle zmíněné kapitulní listiny, protože je to první písemný doklad, po jehož sepsání uběhlo další desetiletí, než papež Bonifác IX. dal své konečné placet k přesunu a novému umístění konventu,²⁴ zatímco definitoři generální kapituly ve Florencii vyslovili písemný souhlas již v květnu 1389²⁵ a vnitřní život komunity dávno plynul prokazatelně podle řádových norem.²⁶ Konec dolanského domu klade starší literatura obvykle k roku 1437 vinou nepřesné formulace listiny vydané purkmistrem a radou města Olomouce 2. prosince 1437,²⁷ v jejímž textu se uvádí, že k napadení husity došlo „die nacht vor unsern lieben Frauentag purificationis“ — bez udání roku. Touto nepřesností byli při datování ovlivněni již Balbín²⁸ a Pešina,²⁹ po nich domácí autor Series priorum v záznamu psaném r. 1650 („Cartusia in Dolain Dei die Purificationis B. V. M. solo equatur a Husitis“),³⁰ jehož jako pramene použil později Gregor Wolný,³¹ po něm Josef Černík³² a jiní.³³ Jiný domácí analista, jímž je bratr Bruno, kriticky odmítá ve svém rukopisu z r. 1762 Balbínovo i Pešinovo tvrzení a klade datum rozboření domu ještě do roku 1425, přičemž se opírá o zprávu domácího

Dolany, kartouza, kaple
E. Lavabový výklenek,
průčelní pohled a půdo-
rys. Stav 18. 8. 1962.
Kresba V. Burian.

nekrologia, že Mikuláš, druhý dolanský převor, zemřel 23. listopadu 1425 po kompletáři, již po rozboření kartouzy.³⁴ Toto datování bylo bráno v úvahu při hodnocení prvních pěti kampaní archeologického výzkumu,³⁵ totéž připouští i nález pozdní ražby pražského groše Václava IV.³⁶ Posledně se zabýval problematikou znalec vnitřních poměrů kartouzy Josef Bradáč,³⁷ který po podrobné analýze dosavadních pramenů a literatury potvrdil datování kartuziánského analisty. Tehdy začíná pro původně tržeckou komunitu třetí éra, tentokrát pod ochranou olomouckých hradeb, kde ji zastihly i likvidační josefínské reformy.

Výstavba sakrálních budov, jejichž oltáře jsou hlavním předmětem naší úvahy, spadá časově do druhého desetiletí dolanské éry, vlastní funkčnost zabírá zhruba posledních patnáct roků. Při dobovém zařazení těchto staveb se můžeme opřít o několik dat. Je to hlavně zmínka o posvěcení stavebního místa r. 1398 a konsekrační nápis s datem 1409.³⁸

Náhlý přepad a obsazení husity v noci na 2. únor 1425 znamená již jen krátkou epizodu, v níž události rychle spěly ke konci. Husité urychleně přebudovali kartuzii na pevnost; odtud podnikali výpady proti Olomouci a úspěšně odráželi útoky oblehatelů. Je ironií, že konečný zánik připravila dolanskému domu katolická strana, která si vynutila odchod husitské posádky peněžitou úplatou. Devastace objektů těsně následovala bojové události, jak prokázal především archeologický výzkum.³⁹ Uprchlí kartuziáni se usadili na olomouckém Předhradí, kde podnikli třetí výstavbu kartouzy.

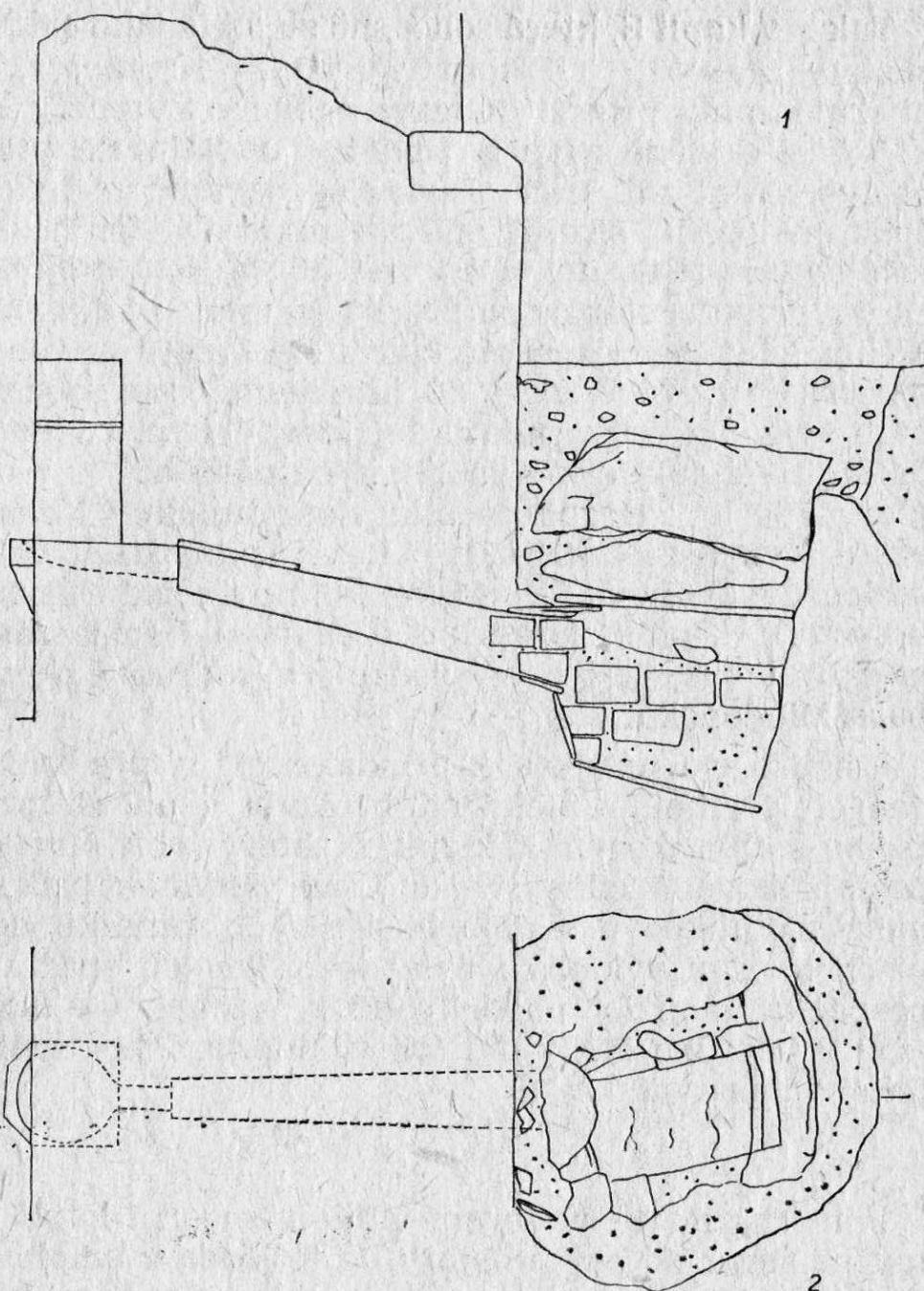
Ohniskem, v němž se koncentrovalo duchovní úsilí pěstované ve zdech kartuziánského domu, byl pochopitelně oltář. Výzdobou oltáře je završeno budování každé sakrální prostory a také nepochybně devastacemi oltářů, které můžeme přisoudit různým stranám držícím objekty během roku 1425, začal zánik celého komplexu kartouzy. Hlubšímu rozboru archeologických objevů právě na tomto úseku je tedy v rámci celkového hodnocení dána přednost.

Hlavní oltář konventního kostela⁴⁰ byl někdy v předjarním až podzimním období roku 1425 za zmíněných událostí zcela zničen, ze sporadických náznaků si můžeme vytvořit o jeho vzhledu pouze matnou představu. Zůstala jen nejasná stopa, kterou je hranice okolní dlažby, ukazující do určité míry pouze šířkovou dimenzi stupně;⁴¹ podle pruhu dlažby od východu je zřejmé, že byl předložen před čelní stranu závěrového zdiva,⁴² ale jeho západní hranici se nakonec nepodařilo s jistotou stanovit. Z původního zdiva zůstaly pouze sporé zbytky stavebních hmot, lomové kameny ve vápenné malbě. Na severním okraji se objevila šachtice lemovaná ze tří stran pískovcovým blokem tesaným do profilu U. Dutina⁴³ měla funkci podobnou sepulcru. Podle dalších analogií byl tento zděný stupeň částí blokového oltáře.⁴⁴

Jako nedílná součást vybavení oltáře se ve většině případů opakuje trojice výklenků určených liturgickému provozu. Jejich častý výskyt i v ostatních prostorách naznačuje spojení nábytkovým vybavením. Zpravidla jsou tyto výklenky situovány ve stěně jižně od příslušného oltáře. V chóru otců, kde jejich horní partie byly devastací zničeny, lze u prvního výklenku přes značné mechanické poškození rozeznat podle odtokového kanálku vyzděného napříč zdívkou funkci lavaba, přestože kamenná mísa chybí. Tato lavaba jsou obecně známa v pozdním středověku, kdy sloužila k mytí rukou před offertoriem a při druhé abluci kalicha po communii.⁴⁵ Druhý výklenek byl určen patrně jako kredenc k odkládání bezprostředně používaných mešních potřeb.⁴⁶ Rozměry a nízké umístění třetího výklenku naznačují funkci sedile pro celebranta. Nepodařilo se ověřit existenci výklenku s funkcí sanctuaria, čímž se tato forma uchování sanctissima vylučuje. Je možný způsob zavěšení (v pyxidě nebo v tzv. eucharistické holubici) nad oltářem nebo umístění tabernacula přímo na oltáři; pro nedostatek průkazného materiálu však není nezbytné se blíže zabývat touto problematikou.⁴⁷

V souvislosti s oltáři konventního kostela je nutno upozornit také na dělicí zdivo lektoria, o němž jsme pojednali ve zvláštní stati.⁴⁸ K západní lici lektoria jsou přizděny dva blokové oltáře vzájemně vcelku shodných rozměrů⁴⁹ a forem. Cihlový blok je posazen přímo na podlahovou úroveň, oba oltáře mají v severním boku při horní hraně kapsovité výklenek. Na severním oltáři zůstala posunutá pís-

Dolany, kartou-
za, kaple N. La-
vabový výkle-
nek s odtokem
a šachticí. Po-
délňý (1) a
příčný (2) řez.
Stav 25. 7. 1967.

kovcová menza se široce fasetovanou dolní hranou, přízední část jižního oltářního bloku se zvedá ve znatelně vyzděnou dvoustupňovou predellu. Zdivo obou bloků je na čele a bočních stranách omítnuto a zabíleno, a tím je povrchově sjednoceno s okolními stěnami. Uvedené plochy oltářů jsou navíc rozčleněny iluzivním kvádrováním, které při krajní střízlivosti nutno řadit k významným dokladům svého druhu. Šedá linka 2 cm široká vytváří běhounovitě vázané kvádry na severním oltáři ve čtyřech, na jeho protějšku v pěti řadách. Hluběji se problematikou této prosté výzdoby oltářních bloků zabývá studie, věnovaná tónování interiéru kartouzy.⁵⁰

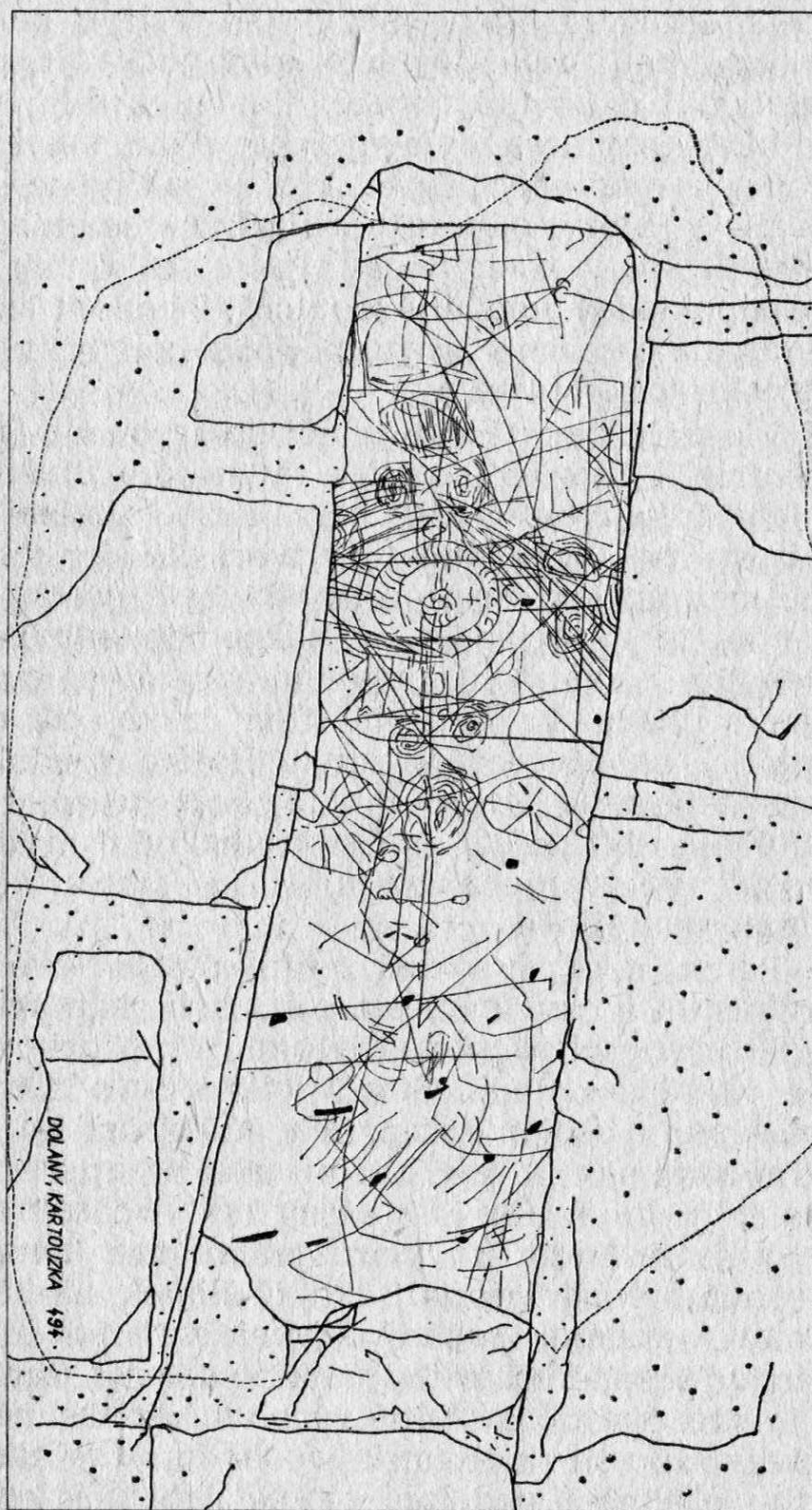
Také v kapli E, která současně sloužila jako sakristie (vestiarium), zůstaly po oltáři jen nepatrné stopy. Hranice čtvercových dlaždic ukazuje velmi přesně půdorys zděného stupně,⁵¹ který byl přisazen k průčelní stěně závěru. Obdélná neomítnutá plocha nad stupněm na této čelní zdi, jejíž pravidelné ohrazení bylo zvlášť patrné na epištolní (jižní) straně, udává rozměry oltářního bloku.⁵² Dvě čtvercové kapsovitě dutiny ve zdi za oltářem souvisely nepochybně s uchycením retáblu. Názornou představu takové adjustace blokového oltáře umožňuje jen o necelé čtvrtstoletí starší miniatura Opatovického breváře,⁵³ v němž mezi 26 iniciálami⁵⁴ se zobrazením novozákonních výjevů a znázorněním hagiografických, dogmatických, devocionálních a didakticko-symbolických námětů⁵⁵ je v pořadí na 13. místě (fot. 179v.)⁵⁶ zařazena vcelku neorganicky⁵⁷ Konstalace oltáře, převzatá zřejmě z pontifikálu.⁵⁸ Retábl s obrazem (v tomto případě *Misericordia Domini*) je umístěn kolmo na zadní hraně menzy blokového oltáře,⁵⁹ jehož zobrazení představuje spíše zděné těleso než kamenný kubus.⁶⁰ na který usuzuje v podrobném rozboru iniciál Barbara Miodońska.

Rovněž zde náležela k příslušenství oltáře trojice výklenků lícovaných z cihel, z nichž od východu v pořadí první má protáhlou formu s obloukovým záklenkem, který tvoří čtvrtkruhově odkrojené prefabrikované cihly. Ve dně má výklenek pískovcovou lavabovou mísu s odtokovým žlábkem, ústící do kanálku napříč zdí. Nad příčnou osou výklenku byla do cihlových spár vezděna břidlicová přepážka, sloužící nepochybně k postavení akvamanile. Západněji jsou v jižní zdi stopy dalších výklenků, které měly obdobné funkce jako v chóru otců.⁶¹

Poměrně dobře uchovaný oltář v severní kapli N je značně posunut na sever od osy prostory. Je to jeden z mnoha důkazů, že dolanští kartuziáni, pokud šlo o zednické práce, postupovali ve hrubé výstavbě jen na základě rámcové koncepce a značně improvizovali, což vždy nelze říci o stavebních detailech, tím méně o kamenické architektuře, která vyniká řemeslnou precizností. Důvod posunutí oltářního bloku spočíval v neuváženém umístění lavabového výklenku, který byl posazen nejen v přílišné blízkosti prostorové osy, ale také značně nízko nad úrovní dlažby.

Oltář spočívá na stupni zděném z cihel s použitím úlomků stavebního materiálu a pískovcového kvádrů v jihozápadním rohu, přední evangelní nároží má záměrně formovaný tupouhlý výkroj, jehož účel zůstává nejasný (vyloučen je druhotný původ, např. při devastaci, protože původní vápenná omítka překrývala i tento výkroj). Do hmoty stupně před severní a západní stranou oltářního bloku

Dolany, kartouza, míst-
nost R. Detail sepulcra
s rytinou konsekrační-
ho kříže v břidlicové
desce. Stav v srpnu 1971.
Kresba J. Nevřalová.

jsou shora zapuštěny čtyři podélné šachtice (poměr rozměrů 3—4:1:1),⁶² uvnitř zpřesněné litou malbou s příměsí zlomků stavebního materiálu, orientované po dvou souhlasně s oltářem a v šikmém směru JZ-SV. Šachtice byly uzavřeny krytem oltářního stupně z blíže neznámého materiálu. Funkci těchto drobných prostor nelze s jistotou účelově posoudit, k jejich existenci nebyly zjištěny v odborné literatuře obdoby.⁶³ Absence ostatkového sepulcra v poruše-

ném oltářním bloku může sice vést k domněnce, že šlo o prvek s obdobnou funkcí, zvláště když pečlivě formovaný tvar těchto prohlubenin odpovídá zhruba dimenzím dlouhých kostí (je známo, že velikost sepulcra byla obvykle dána množstvím ostatků).⁶⁴ Byl by to zcela ojedinělý případ, který však nelze podepřít přijatelnou analogií, a který odporuje rubrikám soudobých pontifikátů.⁶⁵ Tento účel uvádí v pochybnost i porušení oltáře právě v místě, kde lze předpokládat umístění sepulcra. Připustit lze i funkci tezaurační, jak známe z častého výskytu podpodlažních i zedních skryší v ostatních prostorách konventu.

Vlastní blokový oltář téměř čtvercového (půdorysu,⁶⁶ přizdřený excentricky k průčelní zdi a severnímu závěru, má na venkovních lících řádky cihel v běhounové vazbě s bíleným spárováním bez omítky, vnitřní výplň kubatury tvoří zlomky stavebního materiálu poještě maltou. Jak již jsme uvedli, byla přední hrana bloku devastována do té míry, že ani v náznacích nebylo možno zjistit existenci sepulcra. Východní přizdřená strana je zvýšena v predellu⁶⁷ jejíž horní plochu kryla 2 cm silná deska, jak ukazuje pruh vynechané omítky na závěrovém zdivu. Hmota predelly je zcela asymetricky prozděna až k severní šikmé závěrové zdi a tvoří trojboký přístavek oltářního bloku. Za stopy po upevnění oltářního nástavce lze považovat dvě prohlubeniny umístěné symetricky v průčelní zdi, avšak mimo osu oltáře.

Bezprostředně se zařízením oltáře také zde souvisela soustava výklenků v obvyklém umístění a funkčním pořadí. Lavabo, v pořadí opět první od východu, bylo možno prozkoumat po technické stránce velmi zevrubně. Svislý výklenek s rovným nadpražím má nad středem v bocích zářezy a v zádech stopu po dělicí příčce k umístění akvamanile, jak je tomu také v kapli E. Lavabová mísa z pískovce má čelní stranu třikrát vertikálně fasetovanou, takto hraněné plochy se zalamují do tvaru jehlancové konzoly. Mísovitá prohlubeň lavaba přechází dozadu v oblý žlábek, na který navazuje cihlový odtokový kanálek svážený k venkovní líci zdiva závěru. Zde ústí do jímky kosodélníkového půdorysu, jejíž dutina má od severu a jihu cihlové obezdění, čelní východní stěnu tvoří šikmý povrch rostlé skály, dno se sklonem k východu je vyloženo plotnou břidlicí, dutinu překrývá obdobná plotna zatížená lomovým kamenem, vše je pojeno vápennou maltou. Vybudování jímky bylo možné v terénu hřbitova položeného 115 cm nad podlahovou úrovní sakrálních budov. Druhý tzv. kredencový výklenek je segmentovitě zaklenutý a dole vyložený břidlicovou tabulí. Třetí byl v horní části devastací značně porušen. Všechny výklenky pokrývala souvislá bílená zední omítka.

Rytmus vnitřního provozu v kartouze si nepochybně vynutil zřízení většího počtu oltářů i za cenu určité svérázné improvizace, jak jsme již poznali v paralelním užití kaple E jako sakristie. Na periférii sakrálních prostor byl situován šestý oltář v místnosti R, která byla prozkoumána dosud jen zčásti a také její funkce nebyla zcela objasněna. V jihovýchodním rohu této prostory, při východní zdi společné s kaplí N, byl po jejím stavebním dohotovení vyzděn na dlážděné úrovni podlahy a při omítnuté líci zdiva další blokový oltář. Těsným přisunutím k vstupnímu portálu do kaple vznikla v rohu poněkud bizarní půdorysná situace. Hmota mírně deformovaného oltářního tělesa⁶⁸ je vyzděna na lících z cihel kladených běhounovou vazbou, vnitřek z úlomků stavebního materiálu (vše pojeno kvalitní vápennou maltou), povrch hladce omítnut a zabílen, takže splývá s omítkou prostory. Přibližně uprostřed jižního bloku oltáře je pod horní hranou obdélný kapsovité výklenek shora krytý kusem břidlice, jinak rovněž pečlivě omítnutý. Patrně zde byl umístován kahan, jak naznačuje kouřová skvrna při okraji výklenku.

Těsně pod horní plochou oltářního tělesa, poněkud mimo osu, zůstala devastací jen málo porušená podélná dutina sepulcra.⁶⁹ Cihlová obezdívka dala dutině značně nepravidelnou formu. Dno bylo vyloženo břidlicovou deskou nevýrazné protáhlé formy, jejíž okraje zasahovaly zvláště po délce daleko pod obezdívku (formát 30×46,5 cm). Tato deska představuje nejzajímavější prvek dochovaného torza oltáře, a to velmi zběžnou a složitou rytou kresbou, pokrývající hlavně horní dvě třetiny její lícní plochy. V kresbě lze rozlišit tři etapy, z nichž první, tvořící náčrt hrotitého oblouku a svazek obdobně vedených čar a poslední, která představuje náčrt jakési kladivovité konstrukce, mají jen podružný význam. Hlavní účel měla druhá etapa ryté kresby, znázorňující velmi zběžně črtaný jetelový kříž s diskem v průsečíku. V prodloužení ramen a jejich úžlabí vybíhají paprskovitě lineárně rýsované kříže zakončené drobnými kroužky. Smysl rytiny tohoto složitého kříže v daném prostředí nutno hledat v různých variantách konsekračního aktu.⁷⁰ Stálým prvkem v ritu rekondice relikvií bylo, až na některé výjimky, kdy některé středověké pontifikály tento úkon nepředepisují, pomazání čtyř rohů sepulcra chrismem.⁷¹ Stejně byla podle pontifikátů ze 12. až 15. století pomazána i závěrová deska na dolní ploše⁷² — v této souvislosti je nutno vzpomenout řádu v sakramentáři Ratolda z Corbie, který požaduje pomazaná místa označit kříži, rytými nožem (cum cultro).⁷³ Obdobný původ bychom mohli přispat naší kresbě, zvláště křížům, které vybíhají z úžlabí hlavního kříže. Tyto části kresby však překrývalo obvodové zdivo sepulcra. Pokud tedy kresbě připisujeme rituální původ, a nelze ani jinak, je možné jediné vysvětlení: dutina byla vyzdívána resp. zmenšována v průběhu rekon-

dice relikvií.⁷⁴ Žel, není možné srovnání a ověření tohoto předpokladu s domácím pramenem. Rubrica ecclesiae Olomucensis iuxta consuetudinem antiquam⁷⁵ ze 7. ledna 1376, jejíž závaznost určil biskup Jan ze Středy povinností správců kostelů pořídit si opisy do šesti měsíců, neobjasňuje směrnice pro konsekraci oltářů.⁷⁶

Představy o vzhledu oltáře doplňují ještě jiné detaily. Podle zlomků nalezených opodál v destrukci byl popsán blok překryt menzou z jemného pískovce s fasetovaným okrajem. Tato deska patrně současně uzavírala i ostatkový hrůbek.

V koruně substrukce jižního zdiva prostory v blízkosti oltáře byly zjištěny sotva znatelné zbytky dolní úrovně dvou zedních výklenků, z nichž západní měl půdorysně zalomenou formu. Jejich existence zde poněkud překvapuje, neboť jak známo byl oltář budován mimo původní plán ve stavebně hotové prostoře. Mimoto zde postrádáme, a to je důležité pro jejich liturgický účel, lavabovou úpravu.

Ze žádného pramene se přímo nedovídáme o patrociních, také dezolátní stav konsekrčního nápisu neposkytuje tuto možnost. Volbu patrocinia pouze naznačuje Joštova listina z roku 1392, hovořící o titulu kláštera „Údolí Josafat P. Marie... a sv. Jeronýma výtečného doktora.“⁷⁷ Vedle hlavního titulu i ustáleného zvyku mariánského zasvěcení kostela je v našem případě jistou oporou i užívané pečetní znamení konventu, jak je známo např. na otiscích z roku 1396⁷⁸ nebo 1404.⁷⁹ Není zanedbatelné ani vlastnické označování knižních vazeb za pozdní olomoucké éry. Zobrazení Panny Marie s dítětem na uvedených dokladech ovšem nelze slučovat s touž postavou jako štítonošem řádového znaku.⁸⁰ Náš předpoklad o mariánském zasvěcení hlavního oltáře, resp. kostela, se zdá správný s přihlédnutím k evidentní tradici: v kostele olomoucké kartouzy, postaveném r. 1490,⁸¹ v němž bylo za převora Bernarda Gebharda vybudováno sedm nových oltářů, zřídil převor a prelát Antonín Skyba čtyři mramorové oltáře, konsekrované 27. listopadu 1776 sufragánem Matějem hr. Chorynským, mezi nimi i hlavní oltář Nanebevzetí Panny Marie.⁸² Obdobně je ověřen titul oltáře sv. Jeronýma, který se v pramenech vynořuje ještě na konci olomoucké éry a jehož hlavní doklad se uchoval do naší doby: oltář byl přemístěn za josefínských reforem do farního kostela v Brankovicích u Bučovic.⁸³ Podle oltářů takto rozptýlených na různá místa bychom po vyloučení novějších patronů mohli usuzovat i na zasvěcení jejich dolanských předchůdců, chybí nám však kontinuita se středověkými zprávami.

V našich úvahách o patrociních nelze ovšem pominout jisté návaznosti na kapli sv. Kříže, kterou postavil v době morové epidemie roku 1716 převor olomoucké komunity Albert Widemann na západním okraji dolanské ostrožny.⁸⁴ Drobná centrální stavba křížového

půdorysu (cca 12×14 m) s půlkruhovou apsidou⁸⁵ byla se zasvěcením integrována nejen uvedenou dispozicí, ale patrně také tradicí, přenesenou z některého oltáře, jehož zbytky se nalézaly hluboko pod základy kaple. Tato stavba, vybudovaná na zříceninách domu rozkotaného roku 1425, nepřežila rovněž josefínské reformy.

Podle zachovaných částí oltářů nebo alespoň jejich náznaků můžeme celou problematiku uzavřít. V prokopaném prostoru bylo dosud zjištěno celkem šest oltářů, které umožňovaly současnou celebraci více členů konventu, z toho polovina má charakter hlavního oltáře. S velkou pravděpodobností u všech oltářů předpokládáme blokový typ. Hlavní oltáře tří sakrálních prostor byly umístěny nejméně na jednom stupni. Zděný oltářní blok byl shora kryt pískovcovou menzou, na východní straně byla alespoň v některých případech vyzděna predella, na níž spočíval retábl. Blok bočního oltáře obvykle dosedal přímo na podlahovou úroveň. Shora do zdiva oltářního bloku bylo patrně během rekondice ostatků vyzděno sepulcrum, vyložené deskou s rytinou kříže. Obdobné pravidelně modelované dutiny v oltářním stupni zůstávají z funkčního hlediska otevřeným problémem. Součástí hlavního oltáře byla obvykle trojice výklenků v epištolním (jižním) zdivu prostory v těsné blízkosti oltáře v ustáleném pořadí: lavabo, kredenc a sedile. Liturgickou funkci těsně spjatou s hlavním oltářem konventního kostela mělo lektorium, dosud nejlépe uchovaný stavební prvek svého druhu na našem území. S konsekrací kostela, dalších dvou sakrálních prostor a nepochybně také oltářů souvisejí fragmenty nástěnného nápisu datovaného rokem 1409. Stavební stránka prozkoumaných oltářních reliktnů svědčí o důsledné jednoduchosti a úsilí o projev zásadní chudoby jednoho z nejprísňějších řádů. Litujeme, že jsou nenávratně ztraceny výzdobné prvky horních etáží těchto oltářů, v nichž se nesporně důrazněji projevil slohový směr obrazovou nebo plastickou formou. Tyto části jsou doloženy pouhými stopami po uchycení na zdivu; předpokládáme, že je kartuziáni přenesli do Olomouce nebo pravděpodobněji byly zničeny za krátké držby objektů husitskou stranou. Dochovaná pozdně gotická plastika Oplakávání,⁸⁶ vzniklá za pokročilejší olomoucké éry, je vzdáleným ohlasem hodnot, které nesporně představovaly retáblivé partie dolanských oltářů zhruba sto let před vznikem plastiky.

P o z n á m k y :

1 Archeologický výzkum podstatné části areálu byl prováděn Vlastivědným ústavem v Olomouci, v jehož sbírkách je uložen nálezový materiál. Konzervační péči o objekty převzalo Okresní středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Olomouci. Podrobné nálezové zprávy [Václav Burian, Zpráva o výzkumu husitského opevnění Kartouzka v Dolanech roku 1962 [—1974], Olomouc 1963 [—1975] mají celkový rozsah 442 textových stran a 633 tabulek s 2494 vyobrazeními, fotografická dokumentace čítá 1765 snímků. Mimoto bylo o každé roční etapě referováno formou předběžných zpráv a kratších dílčích studií. Pro základní orientaci uvádíme alespoň bibliografii předběžných zpráv:

1962: Václav Burian, Historickoarcheologický výzkum husitského opevnění v Dolanech a Olomouci roku 1962, Muzejní a vlastivědná práce, roč. 1 (71), 1963, str. 199–204, 4. str. obálky. — Týž, Husitské opevnění Kartouzky v Dolanech u Olomouce — výzkum 1962, Archeologické rozhledy, roč. XVI, 1964, str. 793–796, 805–820, 893–894. — 1963: Týž, Výzkum prvního mnišského domku v Dolanech, Střední Morava sv. 2, 1968, str. 82–88. — 1964 až 1965: Týž, Předběžná zpráva o historickoarcheologickém výzkumu Kartouzky v Dolanech 1964–1965, Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci 1966, č. 128, str. 9–14, 1. a 2. str. obálky. — 1966–1967: Týž, Historickoarcheologický výzkum Kartouzky v Dolanech 1966, 1967, Zprávy VÚO 1968, č. 139, str. 9–15, 1.–4. str. obálky. — Týž, Historickoarcheologický výzkum kartuzie a husitského opevnění v Dolanech roku 1967 (okr. Olomouc), Přehled výzkumů 1967, Brno 1968, str. 104–106, tab. 92, 93. — 1968: Týž, Předběžná zpráva o historickoarcheologickém výzkumu na Kartouzce v Dolanech r. 1968, Zprávy VÚO 1969, č. 144, str. 11–15, 1. a 2. str. obálky. — Týž, Výzkum zřícenin kartuziánského kláštera v Dolanech v roce 1968 (okr. Olomouc), PV 1968, Brno 1970, str. 64–65, tab. 60–61. — 1969: Týž, Historickoarcheologický výzkum kartuzie v Dolanech roku 1969, Zprávy VÚO 1970, č. 147, str. 11–14, 4. str. obálky. — Týž, Výzkum kartuziánského kláštera a husitského opevnění v Dolanech roku 1969 (okr. Olomouc), PV 1969, Brno 1971, str. 31–33, tab. 33–34. — 1970: Týž, Archeologický výzkum kartuziánského kláštera v Dolanech (okr. Olomouc) roku 1970, Zprávy VÚO 1971, č. 150, str. 7–8, 2. a 4. str. obálky. — Týž, Výzkum kartuzie a husitského opevnění v Dolanech (okr. Olomouc), PV 1970, Brno 1971, str. 68–69, tab. 50. — 1971: Týž, Předběžná zpráva o archeologickém výzkumu Kartouzky v Dolanech r. 1971, Zprávy VÚO 1972, č. 154, str. 18–21, 4 obr. příl. — Týž, Desátá kampaň výzkumu kartuzie a husitského opevnění v Dolanech v roce 1971 (okr. Olomouc), PV 1971, Brno 1972, str. 115–116, tab. 102–104. — 1972: Týž, Předběžná zpráva o archeologickém výzkumu „Kartouzky“ v Dolanech 1972, Zprávy VÚO 1973, č. 160, str. 34–39. — Týž, Výzkum kartuziánského kláštera v Dolanech (okr. Olomouc), PV 1972, Brno 1973, str. 84–86, tab. 59–61. — 1973: Týž, Předběžná zpráva o výzkumu na „Kartouzce“ v Dolanech r. 1973, Zprávy VÚO 1974, č. 166, str. 17–21, 8 str. obr. příl. — Týž, Výzkum na „Kartouzce“ v Dolanech 1973 (okr. Olomouc), PV 1973, Brno 1974, str. 89–91, tab. 97–99. — 1974: Týž, Předběžná zpráva o výzkumu v Dolanech r. 1974, Zprávy VÚO 1975, č. 172, str. 16–23, 1. a 2. str. obálky. — Týž, Výzkum „Kartouzky“ v Dolanech roku 1974, PV 1974, Brno 1975, str. 62–62, tab. 51–53. — 1975: Týž, Výzkum kartouzky v Dolanech (okr. Olomouc), PV 1975, Brno 1977, str. 76–79, tab. 30, 31, obr. 37.

2 Václav Mencl, Česká architektura doby lucemburské, Praha 1948, str. 102.

3 Zcela jistě by v tomto směru rušivě zasáhlo baroko, jak se ukázalo za druhé olomoucké éry. Důkazem jsou např. dva oltáře, které po josefínském zrušení obdržel kostel v Olomouci-Nových Sadech. Viz Julius Röder, Geschichte der Vorstadt-Pfarrkirche „S. S. Ap. Philippi et Jacobi“ in Olmütz-Neustift 1925, str. 118. V oblastech, kde komunity přežily reformní zá-
sahy, uplatnila se i neogotika (srv. Josef Wenzler, Kennst du den Karthäuser-Orden?, Kempten 1912, obr. na str. 33, 45).

4 Mencl, l. c.

5 Augustin Neumann, Čeští kartuziáni podle generálních kapitul řádových, Hlídka, roč. LIII, 1936, str. 61.

6 Statuta ordinis cartusienensis a domino Guigone priore cartusie edita, Basilej 1510, fol. 50. Výtisk ve Státní vědecké knihovně v Olomouci, sg. II 29817.

7 Mencl, str. 64. — Mojmír Švábenský, Augustiniánské kláštery, Brno 1959, str. 9–10.

8 Václav Medek, Osudy moravské církve do konce 14. věku, Praha 1971, str. 160.

9 O osobním vztahu Karla IV. a Alberta ze Šternberka srv. Zdeněk Nejedlý, Dějiny města Litomyšle a okolí, díl I., Litomyšl 1903, str. 149, 157. Blízký vztah obou mužů je doložen i výtvarně jejich společnými zobrazeními v iniciále T— na kánonovém listu (f. 34) Albertova pontifikálu, díle písaře Hodíka (Antonín Podlaha — Eduard Šitler, Chrámový poklad u sv. Víta v Praze, Praha 1903, obr. na str. 18, popis na str. III) a v nedokončené iniciále I— v bibli Alberta ze Šternberka (f. 4), Jagellonská knihovna Krakov, sg. MSS Las. 284 I–II (Jaroslav Pešina, Doplněk k ikonografii Karla IV., Umění, roč. VI, 1958, str. 188, 189).

10 Josef Prucek, Archivní prameny k dějinám reformního augustinismu ve Šternberku, Zprávy VÚO 1971, č. 152, str. 24–28. — Týž, Albert ze Šternberka — raněhumanistický mecenáš, Okresní archiv v Olomouci 1973, str. 22–26. — Jiří Josefík — František Sysel — Milan Tognér, Hradní kaple na moravském Šternberku, Umění, roč. XXIV, 1976, str. 243.

11 K historii a lokalizaci tržeckého domu srv. Nejedlý, l. c., str. 161, dále August Sedláček, Hradky, zámky a tvrze království českého, díl první, Praha 1882, str. 27, viz i stručnou zmínku Terezy Novákové v díle Čechy, díl XIII, Východní Čechy, Praha 1905, str. 108. V širších souvislostech uvádí Miloslav Jakubička, Klášter Zahrada sv. Máří řádu kartuziánského na Újezdě v Praze, Časopis musea království českého, roč. LXXXVI, 1912, str. 247.

12 CDM XI, str. 122, č. 133.

13 Tamt., str. 134, č. 147.

14 Tamt., str. 148, č. 163.

15 Tamt., str. 190, č. 211.

16 Jakubička, l. c., str. 315.

17 Rudolf Dvořák, Dějiny Moravy, Vlastivěda moravská, Brno 1899, str. 225.

18 Jakubička, l. c., pozn. 100.

19 CDM XII, str. 293, č. 316. Po přemístění do Olomouce za husitských válek sídlily oba konventy v těsném sousedství na Předhradí.

- 20 SOA Brno, fond E, sg. D 5.
- 21 Rudolf Híkl, Štěpán z Dolan, Práce odboru společenských věd Vlastivědného ústavu v Olomouci č. 12, Olomouc 1966. — Josef Bradáč, Štěpán Šrám Dolanský, disertace z roku 1963. — Týž, Poslední kartuziánský devotista Štěpán z Dolan, Zprávy VÚO 1968, č. 139, str. 1—8.
- 22 CDM XI, str. 423, č. 480.
- 23 Medek, str. 169.
- 24 CDM XII, str. 383, č. 424.
- 25 CDM XI, str. 467, č. 553.
- 26 Tak např. v roce 1396 přímo na místě vytyčil vizitátor generální kapituly pro Horní Německo za účasti královopolského převora velmi podrobně hranici dolanské kartouzy (CDM XII, str. 312, č. 339).
- 27 SOA Brno, fond E 40, sg. F 4.
- 28 Bohuslav Balbin, Epitome rerum Bohemicorum, Pragae 1677, str. 409.
- 29 Thomas Joannes Pessina de Czechorod, Mars Moravicus, Pragae 1617, str. 604.
- 30 Series priorum, vel respective rectorum, vel vice-rectorum cartusiae Dolano-Olomucensis, SOA Brno, fond G1, sg. 5612. Pod touto signaturou je i druhý mladší sešit, založený roku 1661 a vedený do roku 1728 [Alia consignatio praesidentium cartusiae Olomucensis ab anno 1378 usqu. ad annum 1728 nempe usqu. ad dominum Anselmum Fournir qui ad primam vocationem octo votis est electus die 19. Aprilis], do něhož je k roku 1437 převzat týž záznam.
- 31 Gregor Wolný, Kirchliche Topographie von Mähren, I. Abtheilung, Olmützer Erzdiöcese, I. Band, Brünn 1855, str. 288, pozn. 4. Týž uvádí obě varianty rukopisu na str. 293, pozn. 1.
- 32 Josef Černík, Řád kartuziánský v markrabství moravském, disertace podaná ve škol. roce 1904/1905, SOA Olomouc, univerzita v Olomouci, fakulta bohoslovecká, disert. práce č. 56. Výňatky z této disertace otiskl týž autor ve článku Kartuziáni na Moravě ve Sborníku historického kroužku, roč. VII, 1906, str. 78—85, roč. VIII, 1907, str. 12—24. Dolanské kartuzii je věnována druhá část. Pro děje dolanské éry užil Černík, jak ostatně poznamenal již v roce 1912 Miloslav Jakubička (I. c., str. 247, pozn. 54), především uvedené stati Wolného.
- 33 Např. přímo z Černíkovy práce čerpal Eduard Prokisch, Das Städtchen Giebau, Hainfeld-Giebau 1941, str. 334, pozn. 117. Černíkova disertace poskytla také autoru tohoto pojednání první orientaci při počátečním hodnocení nálezů ze zřícenin kartouzy (Nálezy z husitského opevnění Kartouzky v Dolanech u Olomouce, Archeologické rozhledy, roč. XII, 1960, str. 204—212).
- 34 SOA Brno, fond E 6, sg. G a 11, f. 8a—b; fond G 11, sg. 675, f. 7b—8a; fond G 11, sg. 909, pg. 97—101; fond G 12, sg. I 74, f. 15a—16a.
- 35 Václav Burian, Kartouzka v Dolanech — moravský protějšek hradu Siónu, Střední Morava, roč. 1, str. 13, 15.
- 36 Tamt., str. 14.
- 37 V cit. disertaci z r. 1963, str. 31, pozn. 1 a ve Zprávách VÚO 1968, č. 139, str. 2, 6—7, pozn. 16.
- 38 Blíže je o tom pojednáno v článku Tónování interiérů dolanské kartouzy, Zprávy KVMO 1982, č. 220, str. 1—15.
- 39 Této fortifikační éře a zániku domu je věnován již citovaný článek ve Střední Moravě, roč. 1, 1966, str. 5—18; zde viz příslušnou literaturu a prameny.
- 40 Orientačně byla při výzkumu východní část chrámové prostory se závěrem označena písmenem F.
- 41 Cca 300 cm.
- 42 Dlažba za stavu při výzkumu dosahovala maximální vzdálenosti 75 cm, mohla však být i větší.
- 43 Rozměry dutiny 15,5×11,5×17,5 cm.
- 44 Blokovaný oltář sestává ze soklu, stipes a menzy (Joseph Braun, Der christliche Altar, I, München 1924, str. 222). Podle Braunovy definice (tamt.) se blokovým oltářem rozumí takový oltář, jehož menza nepřesahuje (anebo přesahuje jen málo) stipes, které má téměř vždy čtyřúhelníkový pravoúhlý půdorys, je obvykle vyzděno z kvádrů, lomových kamenů nebo cihel (tedy masivní), nebo je sestaveno z ploten na hrany.
- 45 Lexicon für Theologie und Kirche, sv. VI, Freiburg in Briesgau 1934, kol. 423.
- 46 V drobné formě zaklenuté do hrotitého oblouku byly podobné odkládací výklenky ve zdivu u bočních oltářů kostela v Komořanech (okr. Vyškov), doloženého k roku 1347 (CDM VII, str. 516, č. 701).
- 47 Viz obsáhlé pojednání J. Brauna, I. c. II, str. 574—647.
- 48 Václav Burian, Lektorium v Dolanech, Zprávy KVMO 1983, č. 222, str. 31—35. Zde na str. 33 půdorys prostor se situacemi jednotlivých oltářů.
- 49 Oba mají šíři cca 150 cm, výška a hloubka severního oltáře 98 a 108 cm, tytéž rozměry jižního oltáře 103 a 105 cm.
- 50 Srov. pozn. 38, str. 2—6. Zde i vyobrazení oltářů.
- 51 Šířka 260 cm, hloubka 200 cm.
- 52 Šířka 183 cm, výška 126 cm.
- 53 Barbara Miodoňská, Opatovický breviř, neznámý český rukopis 14. století, Umění, roč. XVI, 1968, str. 213—254. K datování viz 247—248.
- 54 Tamt., str. 214.
- 55 Tamt., str. 221—222.
- 56 Tamt., str. 214.
- 57 Tamt. str. 234.

- 58 Tamt., str. 222.
- 59 Reprodukci iniciály viz na str. 236, obr. 16. Vedle figurálního výjevu zachycuje miniatura i pozoruhodný liturgický detail, dřevěnou nádobu (dvouručý škopek) se svícenou vodou s kropáčem.
- 60 Tamt., str. 215.
- 61 Čtvrtý výklenek v této zdi v západní polovině prostory sloužil jako vestavěná skříň sakristijním účelům; byl zřejmě vyložen dřevem, jeho neomítnuté lícování zdíva bylo dusáno do bednění.
- 62 Rozměry délky, šířky a hloubky jednotlivých šachtic: 32×8×14 cm. 45×12×12 cm, 45,5×13×13,5 cm, 43×11,5×10,5 cm.
- 63 Srv. kapitolu Die Altarstufen, Braun II, str. 176—183.
- 64 Braun I, str. 589.
- 65 Předpis o úpravě sepulcra podle pozdněstředověkých pontifikálů (Braun I, str. 591): In medio altaris in ejus videlicet parte superiore vel anteriore fiat confessio sive sepulcrum, id est foramen... muratum undique tabulis lapideis vel ligneis, in quo recondatur reliquiae.
- 66 Šířka 140 cm, hloubkový rozměr 132 cm, výška 90 cm.
- 67 Predella převyšuje oltář o 43 cm, hloubkově měří 42 cm, šířkový rozměr 192 cm přesahuje oltářní oblok k severu.
- 68 Šířka čelní strany 156 cm, jižní 92 cm, severní 95 cm, maximální dochovaná výška při východní straně 118 cm.
- 69 Rozměry 43×11—15×17 cm.
- 70 Příklady ritu ukládání relikvií v 10. a 11. století popisuje Braun (I, str. 712 n.) podle narbonnešského pontifikálu spolu s variantami rubrik galikánských a římských pontifikálů.
- 71 Braun I, str. 714.
- 72 Tamt.
- 73 Tamt., str. 713, pozn. 9.
- 74 Václav Burian, Desátá kampaň výzkumu kartuzie a husitského opevnění v Dolanech roku 1971 (okr. Olomouc), PV 1971, str. 116, tab. 102:2, 103.
- 75 SOA Olomouc, CO 15. Dobový opis získala před několika roky Státní vědecká knihovna v Olomouci.
- 76 Josef Vašica, Z kapitulní knihovny v Olomouci, ČVSMO, roč. XXXVIII, 1927, str. 113. — Medek, str. 161.
- 77 CDM XII, str. 81, č. 97.
- 78 Pečeť popisuje Jindřich Šebánek, Archívy zrušených klášterů moravských a slezských, 1, Inventář pergamenů z let 1078—1471, Publikace Zemského archívu v Brně, nová řada, sv. I, Brno 1932, str. 210, č. 1020.
- 79 SOA Olomouc, sg. A III a 26, dat. 1404, pros. 14. Zašpičatělý ovál, Panna Maria s Ježíškem, poloviční postava v rotujících paprscích, na obvodku DOMVS VALI IO... LOM, černý vosk. Reprod. viz Václav Burian, Husitské opevnění Kartouzka v Dolanech, Olomouc 1964, str. 1.
- 80 Josef Svátek, Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archívy, Sborník archívních prací, roč. XX, 1970, str. 539. — Bohumil Zlámal, Příručka českých církevních dějin, X, 2. část, Olomouc 1972, str. 66.
- 81 Wolný, l. c. str. 290.
- 82 Tamt., str. 291.
- 83 Gregor Wolný, Kirchliche Topographie von Mähren, II. Abtheilung, Brünner Diöcese, IV. Band, Brünn 1861, str. 7. Údaj převzal Čeněk Kramoliš, Bučovský okres, Vlastivěda moravská, Brno 1900, str. 71.
- 84 Viz např. Jan Sindler, Dějiny Dolan u Olomouce, Loštice 1942, str. 20.
- 85 Půdorys kaple ve dvou variantách (s půlkruhovým a hranatým závěrem) je zachycen na dvou lesních mapách z roku 1800 v měř. 1:2880 (SOA Janovice u Rýmařova, Vs Kl. Hradisko).
- 86 Patrně za josefínských reforem se řezba dostala do Dolan, kde byla do roku 1913 umístěna na průčelí domu č. 101 v dřevěném bednění ve funkci tzv. výklenkové plastiky. Toho roku ji koupilo od Magdaleny a Františka Zapletala Uměleckoprůmyslové muzeum v Brně.

Резюме

К вопросу о типе готического картузианского алтаря

История картузии в селе Доланы (район Оломоуц), за ходом которой можно следить посредством письменных источников с результатами археологического исследования, разделяется со времени своего возникновения в 1378 г. на три временных и местных этапа. После основания доланской картузии личным другом Карла IV Альбертом из Штернберка поближе Тржка под городом Литомышль следует эра значительного развития в Доланах, которая внезапно была прекращена событиями гуситских войн. Конвент затем до времени реформ императора Йосифа II поселяется на территории г. Оломоуц.

Существование доланской картузии Vallis Josaphat исторически ограничиваем обыкновенно датой разрешительного документа оломоуцкого капитула 22 мая 1388 г. (хотя и предварительное соглашение дал, по всей вероятности, только *in pectore* епископ Петр Елито при своей жизни, т. е. до 12 февраля 1387 г.) и осенним периодом 1425 г. (большинство старших историков приводит неправильно 1387 г.). Строительное развитие доланской картузии начинается в жилой части очевидно уже в вышеприведенном году, документальные данные о начале саκραментальных зданий находятся в историческом документе маркграфа Йошта, относящемся к 1392 г., говорящем о заложении фундамента конвентного костела и в летописных сведениях об освящении строительного места в 1399 г. Об окончании этих зданий свидетельствует найденный фрагмент настенной консекрационной надписи, относящейся к 1409 г. До этого времени были закончены и алтари, уничтоженные в 1425 г. Опустошение постигло алтари в разной мере, как показали результаты археологического исследования в 1962—1975 гг.

Археологическое исследование предоставило комплектный план части ареала этого монастыря с реликтами кладки в разных уровнях, однако не превышающих высоту осветительных отверстий. Множество морфологических элементов содержал могучий деструктивный слой. В общем можно сказать, что и здесь оказалась пригодной характеристика стабильного типа картузианского костела, определенная Вячеславом Менцелом в 1948 г. Исключением является леттнеровая перегородка конвентного костела.

Значительную часть недвижимой части археологической добычи образуют остатки первоначальных алтарей, которые и при значительной фрагментности представляют собой вклад в познание забытых алтаристических практик известного монашеского ордена на нашей территории; из последних можно выводить и шире действующие данные. В прокопанном ареале было обнаружено всего 6 алтарей. В пространстве конвентного костела, разделенном лекторией на хор отцов и хор братьев (пространство F и S), были помимо главного алтаря при лицевой стороне упомянутой лектории два боковых алтаря. По одному алтарю были в капелле E (одновременно ризница), в северной капелле N (очевидно одновременно зал капитула) и в пространстве R. Главный алтарь в костеле и алтари в обеих капеллах были помещены на ступеньках, другие прямо на уровне каменного пола. Алтари блочного типа были, пока возможно было установить, извне выложены кирпичом, внутренность из разного фрагментарного строительного материала. Лицевые стороны окружности имели стены из кирпича с отбеливаемыми расшиваемыми швами (капелла N), с отбеливаемой штукатуркой (в пространстве R) и с отбеливаемой штукатуркой, расчлененной раскрашенными иллюзивными штучными камнями (хор братьев). Сверху в стену блока алтаря, по всей вероятности, была в течение реконструкции мощей произведена кладка *sepulcrum*; в нем была помещена аспидная доска со сложной гравюрой креста (помещение R). Четыре продольных дупла в алтарной ступени в капелле N могли иметь сходную или тезаурационную функцию. Блок алтаря был сверху прикрыт каменной мензой (помещение R, хор S), с восточной стороны была, в некоторых случаях, произведена кладка *predella* (капелла N, хор братьев), на которой находился по следам в стене *retabl* (капелла E, N). Составной частью всех трех главных алтарей (хор отцов F, капелла E, N) были обыкновенно трое ниш в южной стене пространства: *lavabo* обыкновенно с миской и водосточным каналом (капелла N), дальше *kredenc* и *sedile*. В пространствах R и S запасную функцию имели карманные ниши прямо в боковой стороне алтаря. С литургической функцией главного алтаря конвентного костела была тесно связана лектория, до сих пор лучше всего сохранившийся строительный элемент своего рода в чешских землях. С консекрацией сакраментальных пространств и алтарей связаны фрагменты настенной надписи, найденные в деструкции; среди них сохранилось

датирование 1409 г. Что касается вопроса названий алтарей, можно навязать контакт на основе косвенных современных данных, с большой вероятностью, только два раза: главный алтарь был посвящен Деве Марии, другой св. Еро-
ниму.

Marek Perůtka

NĚKTERÉ PROBLÉMY ZPŘÍSTUPNĚNÍ NÁRODNÍ KULTURNÍ PAMÁTKY PŘEMYSLOVSKÝ PALÁC V OLOMOUCI

Pokračující rekonstrukce národní kulturní památky Přemyslovský palác v Olomouci, jež byla prakticky započata v roce 1968, vstupuje v současnosti do závěrečné a v mnoha ohledech rozhodující fáze. Archeologický výzkum i stavebně historický a restaurátorský průzkum objektů, úzce spjatý s vlastními rekonstrukčními pracemi, a s nimi i oživený zájem ze strany historiků a historiků umění přispěly v uplynulém dvacetiletí k podstatné revizi starších názorů na datování i určení stavebníka, a tím i původní funkce paláce. V souladu s tím, jak bylo postupně odmítnuto pozdní datování románské palácové architektury do druhé poloviny 12. století, resp. do počátku století třináctého, se pronikavě změnil i pohled na její uměleckou kvalitu i hodnocení výtvarné úrovně její plastické kamenosochařské výzdoby.

Rozhodující obrat v tomto smyslu, připravovaný ojedinelé již i ve starších teoretických pracích, nastal během jednání prvního sympózia Historická Olomouc a její současné problémy, uspořádaného Střediskem památkové dokumentace při katedře výtvarné teorie a výchovy filozofické fakulty UP v Olomouci za spolupráce s Ústavem teorie a dějin umění ČSAV roku 1977. Autoři příspěvků, shrnutých ve sborníku z tohoto jednání,¹ dospěli k závažným závěrům, z nichž vyjímáme ty, které byly následně potvrzeny dalším bádáním ať už archeologickým či historickým a které mají podstatný význam z našeho hlediska, úzce vymezeného praktickými zřeteli prezentace zpřístupněné památky a jejího budoucího ná-
vštěvnického provozu:

1. Těsný dispoziční a funkční vztah románské palácové budovy, jejíž torzo se zachovalo v západní a severní obvodové zdi křížové chodby olomouckého dómu, ke stavbě původní románské baziliky sv. Václava nepřipouští možnost přílišného časového odstupu v jejich datování (A. Merhautová-Livorová, D. Líbal, A. Rozehnal).

2. Tytéž důvody včetně archeologického nálezu zděného obdélníkového půdorysu v prostoru gotického rajského dvora, interpretovaného později jako základové zdivo románského ambitu současného se stavbou paláce,² určují budovu jak sídlo kapituly, zřízené biskupem Jindřichem Zdíkem (A. Merhautová-Livorová), popřípadě přímo jako jím vystavěný biskupský dům (D. Líbal).

3. Nové zkoumání obsahu dvou významných listin biskupa Zdíka, listiny o přenesení biskupství od kostela sv. Petra k bazilice sv. Václava a zakladací listiny kapitulní, dříve kladených souhlasně k roku 1131, přineslo také nové poznatky: zatímco datem vysvěcení patrně nehotové baziliky zůstává 30. červen 1131, je nutno termín přenesení biskupství a tím i založení dvanáctičlenné kapituly při nové biskupské bazilice v areálu přemyslovského hradu v souladu

Olomouc, Přemyslovský palác. Fragment hlavice románského okenního sloupku. Nález z restaurátorského průzkumu A. Rozehnal. Snímek J. Schubert.

s kronikářskou zprávou Vincenciovou přesunout k roku 1141 (J. Bistřický, A. Merhautová-Livorová).

Přestože uvedené postuláty nebyly dosud všeobecně a bez výhrad přijaty, ale staly se naopak předmětem nové diskuse a podnětem k dalšímu bádání, jež není dosud jednoznačně uzavřeno, je již možno i s přihlédnutím k novější literatuře konstatovat,³ že starší určení románského paláce jako sídla olomouckých

údělných knížat z rodu Přemyslovců je od základu otřeseno. S odvoláním na citovanou literaturu datujeme tedy dnes vznik paláce do období třicátých a čtyřicátých let 12. století, odhlížejíce přitom od jednotlivých etap jeho postupné výstavby, a označujeme jej jako budovu Zdíkovy kapituly, integrovanou možná i se samotným biskupským sídlem.

Z hlediska prezentace památky v souvislosti s jejím brzkým zpřístupněním se proto jako značně problematický jeví fakt, že přesvědčení o její identitě s obytným stavením zeměpanského hradu, vyslovené již prvním informátorem o objevu románských oken ve zdívu dómské křížové chodby F. Segenschmidtem,⁴ bylo nakonec bez výhrad přijato i při koncipaci vládní vyhlášky č. 251 z roku 1962, kterou byl úzce vymezený areál torza románské palácové stavby vyhlášen za národní kulturní památku pod názvem „Přemyslovský palác v Olomouci“⁵. Stalo se tak přesto, že krátce předtím nejdříve V. Richter⁶ a poté i D. Líbal⁷ tuto atribuci podstatně zpochybnili.

Krátce po vyhlášení byly podniknuty i první nezbytné kroky, vedoucí nejdříve ke komplexní restituci, a tím i k možnému zpřístupnění veřejnosti v podstatě dosud skryté památky. Jejím uživatelem, budoucím provozovatelem i investorem její rekonstrukce bylo v roce 1965 správním rozhodnutím odboru školství a kultury Severomoravského krajského národního výboru v Ostravě určeno Krajské vlastivědné muzeum, tehdy Vlastivědný ústav v Olomouci⁸. Smlouvou, uzavřenou krátce nato mezi Arcibiskupstvím olomouckým a Metropolitní kapitulou u sv. Václava v Olomouci na straně jedné a Československým státem, zastoupeným Vlastivědným ústavem v Olomouci na straně druhé, byl provozovateli předán do užívání areál památky v tom rozsahu, jak byl vymezen při vyhlášení národní kulturní památky. Tvoří jej tedy dómská křížová chodba s rajským dvorem a přilehlou kaplí sv. Jana Křtitele, románská okrouhlá věž s kaplí sv. Barbory a plošina parkánu, sevřená oběma kaplemi a na západě vymezená zdí terasy bývalého kapitulního děkanství.

Po předběžně provedeném restaurátorském průzkumu částečně zachovaných románských oken a stavebně historickém průzkumu památky jako celku, jejichž rozsah byl v důsledku četných technických obtíží kvantitativně a tedy i kvalitativně omezen, publikovali J. Sokol a O. Pechová návrh nutných stavebních úprav,⁹ jež by umožnily jednak konzervaci a restaurování románského zdiva a architektonických článků, jednak jejich přehlednou prezentaci návštěvníké veřejnosti. Přístup k románským oknům ve zdívu nad klenbami ambitu, doposud znesnadněný nízkými pultovými střechami, měl být umožněn novou zvýšenou konstrukcí krovu nad severním a západním křídlem ambitu, otevřenou směrem do rajského dvora, a vybudováním lávky nad jeho klenbami, zakotvené do vnitřní obvodové zdi. Návštěvníkový provoz doporučili autoři této prvotní koncepce řešit tak, že by prohlídka byla rozdělena do dvou částí. První z nich, určená pro hromadné návštěvy, by spočívala ve využití adaptovaného a rozšířeného prostoru kaple sv. Jana. J. Sokol a O. Pechová počítali totiž s odstraněním novodobých kleneb nad dvěma západními poli kaple, se zrušením její západní zdi a dostavbou kaple až k severozápadnímu nároží paláce. Otevřený krov tohoto architektonického novotvaru, do něhož by bylo možno zjednat přístup obnoveným portálkem, vedoucím kdysi z ambitu na parkánu, by pak umožnil prohlídku poloviny severního průčelí paláce se dvěma sdruženými okny jeho západní místnosti.¹⁰ Východní část kaple sv. Jana se zachovanými původními gotickými klenbami zamýšleli autoři studie využít k instalaci dokladů o stavebním vývoji památky, modelů apod. Lávka nad klenbami ambitu, přístupná ze šnekového schodiště, vybudovaného již v době stavebních úprav areálu na sklonku minulého století, měla nakonec sloužit pouze individuálním zájemcům o bližší prohlídku památky.¹¹

Zásadní nedostatky citovaného řešení návštěvníkého provozu jsou zcela evidentní, nejzávažnějším z nich je však proponované porušení významné pozdně-

gotické architektury kaple, a tím i architektonického celku památky jako takové. Sami návštěvníci památky by byli při pozorování vnější nezdobené líce oken severní zdi ze silného podhledu ochuzeni o poznání toho nejpodstatnějšího, čím Přemyslovský palác v Olomouci vyniká nad ostatními stavbami obdobného charakteru u nás — jedinečného plastického dekoru architektonických článků.

Prováděcí projekt úpravy Přemyslovského paláce, zpracovaný kolektivem pracovníků Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů Praha pod vedením architektů J. Sokola a M. Buriána v roce 1968, upustil od násilné adaptace kaple sv. Jana Křtitele, a naopak navrhl právě rekonstrukci původní gotické žebrové klenby v obou západních polích.¹² Těžiště prohlídky torza paláce se tak logicky přeneslo do 1. patra, nad klenby ambitu. Původní záměr úpravy krovu a průběžného ochozu, určeného pro návštěvníkový provoz, zůstal i v prováděcím projektu zachován.¹³ Průvodní zpráva projektu se dále dotýká celé organizace prohlídky paláce. Ta začíná v jižním křídle ambitu, odděleném posuvnými mřížemi od křídla západního a východního; zde má být umístěna pokladna. Návštěvníci projdou východním křídlem ke šnekovému schodišti a vystoupí nad klenby ambitu. Při průchodu po ochozu zhlédnou zachovanou severní a západní obvodovou zeď románského paláce s restaurovanými okny, pokračují podél severní zdi dómu a budovy sakristií; následuje sestup po nově projektovaném přímém schodišti v síle zdi sakristií zpět do ambitu, kde trasa pokračuje prohlídkou nástěnných maleb v jeho severním křídle. Její součástí jsou i expozičně využitě kaple sv. Jana Křtitele a sv. Anny a konečně i interiér románské válcové věže, plocha parkánu a rajskeho dvora.¹⁴

Této druhé koncepci prohlídkové trasy je především možno vytknout, že nerespektuje plně ani vymezení areálu památky, ani znění zmíněné smlouvy o užívání nemovitostí, uzavřené mezi jejich vlastníkem a uživatelem. Tak zejména kaple sv. Anny není součástí národní kulturní památky Přemyslovský palác, a proto také změna jejího původního liturgického využití na expoziční prostory ani nebyla předmětem smluvního jednání. Naopak návrh na organizaci prohlídky nebere na vědomí, resp. prakticky neřeší jeden z bodů smlouvy, důležitý právě z organizačního hlediska, a to ustanovení o společném užívání ambitu vlastníkem nemovitostí a provozovatelem památky. Již na samém začátku rekonstrukčních prací na památce došlo mezi oběma partnery k dohodě, na jejímž základě byla křížová chodba předělena posuvnou mříží, resp. provizorní přepážkou mezi druhým a třetím klenebním polem východního křídla a mezi prvním a druhým polem křídla jižního, tedy tak, aby provozní část dómská zůstala od části v budoucnu prohlídkové oddělena. Dále k posuzovanému návrhu dodejme, že nakonec muselo být upuštěno i od projektu na vybudování nového schodiště v síle zdi, jehož stavba by případně mohla ohrozit existenci nástěnných maleb v prvních dvou polích východního křídla ambitu. Obě posledně jmenované změny původního prováděcího projektu, byť do jisté míry znamenají omezení komunikačních možností v objektu, nakonec však nijak podstatně plynulost prohlídky neovlivní.

Problémem jiného druhu, dodnes však nevyřešeným a stále otevřeným, je otázka využití interiéru románské válcové věže s kaplí sv. Barbory v prvním patře, přístupného pouze buď z budovy bývalého kapitulního děkanství, spravované ovšem Univerzitou Palackého, nebo opět z kaple sv. Anny. Provozovatel a uživatel památky, Krajské vlastivědné muzeum, se tak do jisté míry ocitá v paradoxní situaci: spravuje památku, přičemž do jedné z jejích nejpodstatnějších částí — a jde přitom o bergfrit, obrannou věž bývalého románského přemyslovského hradu — nemá zajištěn náležitý přístup. Zcela obdobný, z hlediska provozního ale daleko ožehavější nedostatek představuje absence jakéhokoli provozního zázemí památky, a dokonce i toho nejnútnejšího sociálního a hygienického vybavení, jež by sloužilo jak návštěvníkům, tak personálu památky. V jejím areálu, tak jak byl vymezen vládní vyhláškou a následně i smlouvou

o užívání nemovitostí, nelze z pochopitelných důvodů památkové ochrany provádět za tím účelem žádné adaptace či přístavby. S uvedenou skutečností se ostatně museli vyrovnat i autoři prováděcího projektu, jejichž iniciativa v tomto smyslu opravdu nuceně skončila u návrhu na instalaci pokladny v ambitu.

Pod pojmem zázemí památky navíc není v případě Přemyslovského paláce možno uvažovat jen o pouhých manipulačně-provozních prostorách. Současně s tím, jak během restaurátorského průzkumu románského zdiva a druhotných zazdívek jeho architektonických detailů rostl počet nálezů reliéfně zdobených a profilovaných kamenných fragmentů nejrůznější slohové provenience, vystala potřeba jejich soustředění v rámci úplného sbírkového fondu, jenž by neměl být od vlastní památky oddělován. Toto lapidárium Přemyslovského paláce, či lépe olomouckého přemyslovského hradu v širším smyslu jeho celého areálu, je dnes víceméně volnou součástí lapidária Krajského vlastivědného muzea, obsahuje i fragmenty románské a gotické architektonické plastiky, nalezené již při příležitosti regotizace dómu sv. Václava na sklonku minulého století. Po doplnění sbírky o vzorky dalších stavebních materiálů — cihel, tvarovek, dlaždic, omítek apod. — získané při příležitosti nových stavebně historických průzkumů, by se celek mohl stát jako nedílná součást národní kulturní památky jedinečným studijním pramenem srovnávacího materiálu k dějinám románského a raně-gotického sochařství a architektury v Olomouci a cenným korektivem budoucích nových zjištění z oboru stavebních dějin urbanistického komplexu dómského návrší. Díla vyjimečné umělecké a dokumentární hodnoty nakonec i vhodně doplní stálou expozici národní kulturní památky samotné, nestanou-li se nakonec sama nejpozoruhodnějšími exponáty.

O nezbytnosti doplnit prohlídku rekonstruovaného torza Přemyslovského paláce o stálou muzejní expozici explikativního charakteru, jež by osvětlovala široké historické souvislosti jeho vzniku a původní podoby i umělecko-historického významu, není možno pochybovat. Otázkou však opět zůstává, zda nepřiliš rozsáhlý prostor kaple sv. Jana Křtitele, určené k tomuto účelu, dovolí její plně rozvinutí tak, aby byla práva současného stavu vědeckého poznání a aby zároveň akcentovala i konkrétní problematiku památkové péče socialistické společnosti o kulturně společenskou aktivaci památky tak hlubokého významu nejen v kontextu samotné Olomouce, ale i v celostátních a středoevropských souvislostech.

Ve stručném přehledu jsme se pokusili upozornit na některé sporné momenty, jež od samého počátku provázejí snahu o zpřístupnění národní kulturní památky Přemyslovský palác v Olomouci. Vycházejíce v podstatě z hlediska velice úzkého, kterým byla kritika dosavadních koncepcí režimu a provozu zpřístupněné památky, dospěli jsme k závěrům, jež podporují již jednou vyslovený požadavek na rozšíření areálu národní kulturní památky na celou plochu někdejšího olomouckého knížecího hradu.¹⁵ Jedině tento závažný správní krok, plně opodstatněný dosavadními výsledky historického, archeologického a umělecko-historického bádání, pomůže vymanit památku z faktické stavební a provozní izolace. Nové vyhlášení areálu knížecího hradu za národní kulturní památku odstraní nejasnosti kolem interpretace a prezentace torza románské budovy kapitulního domu a vytvoří jistě i předpoklady k tomu, aby došlo k rozšíření expozičních ploch památky i jejího tolik potřebného zázemí.

P o z n á m k y

1 Historická Olomouc a její současné problémy. Red. F. Novák a I. Hlobil. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Philosophica-aesthetica 5. Olomouc 1979. Recenzoval P o j s l, M.: Historická Olomouc a její současné problémy I. Časopis Matice moravské 100, 1981, s. 374—380.

2 D o h n a l, V.: Výzkum dómského návrší v Olomouci — 4. etapa. In: Přehled výzkumů 1979. AÚ ČSAV Brno 1981, s. 48—51.

3 O jistou syntézu dosavadního poznání Přemyslovského paláce se mezitím několikrát pokusil M. P o j s l: Přemyslovský palác v Olomouci ve světle nových objevů. Památky a příroda

- 5, 1980, s. 577–583. — Týž: Přemyslovský knížecí hrad v Olomouci. In: *Archeologia historica* 6. Brno 1981, s. 199–219. — Naposled společně s J. Bistřickým: *Sborník k 850. výročí posvěcení katedrály sv. Václava v Olomouci*. Olomouc 1982.
- O výsledcích archeologického výzkumu areálu Přemyslovského paláce dosud jen velmi stručně referuje V. Dohnal: *Sondáž na dómském návrší v Olomouci*. Přehled výzkumů 1973. Brno 1974, s. 106–111. — Týž: *Pokračování sondáže na dómském návrší v Olomouci*. Přehled výzkumů 1974. Brno 1975, s. 86–91. — Týž: *Výzkum rajskeho dvora u Olomouckého domu*. Přehled výzkumů 1974. Brno 1975, s. 67. — Týž: *Beendigung der Grabung des Paradieshofes bei dem Olmützer Dom*. Přehled výzkumů 1975. Brno 1977, s. 74–75. — Týž: *Průzkum studny na rajskeho dvore u olomouckého domu*. Přehled výzkumů 1976. Brno 1978, s. 83. — Týž: *Mladohradištní pohřebiště na Olomoucku*. *Archeologické rozhledy* 33, 1981, s. 258 až 268. — Týž: *Výzkum dómského návrší v Olomouci — 4. etapa*. Přehled výzkumů 1979. Brno 1981, s. 48. — Týž: *Systematický výzkum dómského návrší v Olomouci — 5. etapa*. Přehled výzkumů 1980. Brno 1982, s. 36–39.
- 4 Segenschmidt, F.: *Die Domkirche und der Kreuzgang mit den Ueberresten der alten Herzogenburg zu Olmütz*. *Mittheilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 16, 1871, s. 142–148.
- 5 Snad nejlépe dokumentuje současné rozpaky nad pojmenováním památky název článku V. Dohnala: *O paláci, kterému se říká Přemyslovský*. *Lidová demokracie*, nedělní příloha 15. 1. 1983, s. 1.
- 6 Richter, V.: *Raněstředověká Olomouc*. *Spisy Univerzity v Brně, filozofická fakulta*, sv. 63. Praha — Brno 1959, s. 93, označuje palác jako biskupský.
- 7 Líbal, D.: *Architektura románská*. In: *Architektura v českém národním dědictví*. Praha 1961, s. 48, mluví o kapitulním domě.
- 8 Sm KNV Ostrava, odbor školství a kultury, č. j. škol/72-2/3082/65 — Nikel. 26. 6. 1965.
- 9 Sokol, J. — Pechová, O.: *Příprava stavebních úprav Přemyslovského paláce v Olomouci*. *Památková péče* 25, 1965, s. 161–170.
- 10 Op. cit., s. 170.
- 11 Ibid.
- 12 Rekonstrukce kleneb byla dokončena roku 1977, v roce 1983 probíhají rekonstrukční práce na původních gotických oknech kaple.
- 13 Úprava střech nad ambitem a kaplí sv. Jana byla provedena v letech 1972–1973, konečnou instalaci lávky bude možno provést po skončení hrubých stavebních prací.
- 14 Návrh úpravy Přemyslovského paláce v Olomouci. SÚRPMO Praha. Ved. proj. ing. J. Sokol. Praha 1968. Průvodní zpráva, s. 7. Strojopis.
- 15 Pojsl, M.: *Přemyslovský palác v Olomouci ve světle nových objevů*. *Památky a příroda* 5, 1980, s. 583.

Václav Burian

POZNÁMKY K OLOMOUCKÉMU TISKU MONS PRAEMONSTRATUS Z R. 1680 (KNIHOPIS Č. 15.408, 16.925)

Literární činnost členů hradiského konventu se ve vrcholné době projevovala především pracemi zaměřenými historicky a psanými v latině i němčině. Výjimkou je kopecká poutní knížka *Mons praemonstratus*, vydaná původně v němčině r. 1679 k dostavbě a konsekraci poutního kostela. Obratem se zřejmě ukázala potřeba obdobné české příručky, kterou vytiskla — stejně jako německé vydání — olomoucká Kyliánova tiskárna již v roce 1680.

Kniha má převážně obsah dějepisný, podaný květnatým barokním slohem protkaným mnohými telogickými citáty. Od dějů moravského markrabství přechází její text k historii Hradiska, jeho založení r. 1078 (str. 10), v historickém pohledu na Olomouc např. zaznamenává i nedávný požár Nové věže (str. 17),¹ obsahuje především velké množství údajů o osobách i místopisných (data o umělcích, jak níže uvedeme, zužitkoval např. prof. Richter).

Do odborné knihopisné literatury uvedl r. 1827 (1849)² její titul Josef Jungmann, který však záměnou adjektiva *praemonstratus* za *pietatis* způsobil při dalším literárněhistorickém i historickém (přitom nekritickém) použití pozdějšími

badateli některé zmatky. Jeho následovník Christian d'Elvert³ brzy nato uvádí zkráceně, ale správně Mons praemonstratus v původní německé i české mutaci. Vzdor tomu z Jungmannových údajů vyšel v článku o písemnictví na Litovelsku i Bedřich Slavík,⁴ v kopeckých monografiích posledně také sám Bohuslav Smejkal⁵ zkráceně cituje nepochybně německou verzi z r. 1679 a Jungmannem zkomolený český titul z r. 1680. Obdobně použil německého vydání v umělecko-historické práci Adolf Nowak r. 1892,⁶ který knihu Mons praemonstratus označuje jako „das mehrfach erwähnte Werk“.⁷ Pro stručnou publikaci o Kopečku použil některých historických pasáží s malými úpravami krom jiných autorů také Ludvík Bláha.⁸ Posledně jako pramene k slovníku umělců a řemeslníků zužitkoval vyčerpávajícím způsobem patrně výtisku uloženého ve Státním oblastním archivu v Brně Václav Richter.⁹ Posléze roku 1961 se setkáváme pod číslem 16.925 Knihopisu¹⁰ s odborným popisem tisku s odvoláním na Jungmanna (s pomínutím variabilní formy zmíněného adjektiva) a výčtem známých výtisků různě kompletních exemplářů vesměs v moravských knihovnách (není uveden výtisk ve fondu VSMO).

Obsáhlý titul dosti vzácného druhého královéhradeckého vydání knihy Mons praemonstratus z roku 1732¹¹ (Knihopis registruje dva exempláře, další je však v SVKOL) hovoří dokonce o původním latinském, pak německém a posléze českém znění. Jungmann¹² svého času vycházel asi z těchto údajů a zvýšil zmatek tím, že k záznamu tohoto druhého vydání připojil data patřící k jeho předchozímu heslu Mons pietatis. Tím lze vysvětlit i Slavíkovu¹³ návaznost na Jungmannovi, na kterého se ostatně přímo odvolává.

Bez viny na omylech nezůstal ani d'Elvert, který má sice prioritu ve správné citaci titulu Mons praemonstratus, uvedl však po pěti letech¹⁴ volnou formou jeho přílehlavou variantu „historia Montis sancti...“ s tím, že titul byl tištěný v němčině v Olomouci 1679 a dedikovaný biskupu Karlovi z Liechtenštejna a zemskému hejtmanu hraběti Kolowratovi (tedy s příměsí dedikačního údaje z českého vydání 1680). Lze tedy s jistotou soudit, že jde o další variabilní záznam téže knihy. Údaj byl převzat Jirečkem do Rukověti,¹⁵ velmi věrohodnou formou Maxem Heinem¹⁶ do životopisu Siebenaicherova, Hubertem Doležilem¹⁷ do kulturních dějin Olomouce a nakonec se objevuje i v Knihopisu českých a slovenských tisků.¹⁸

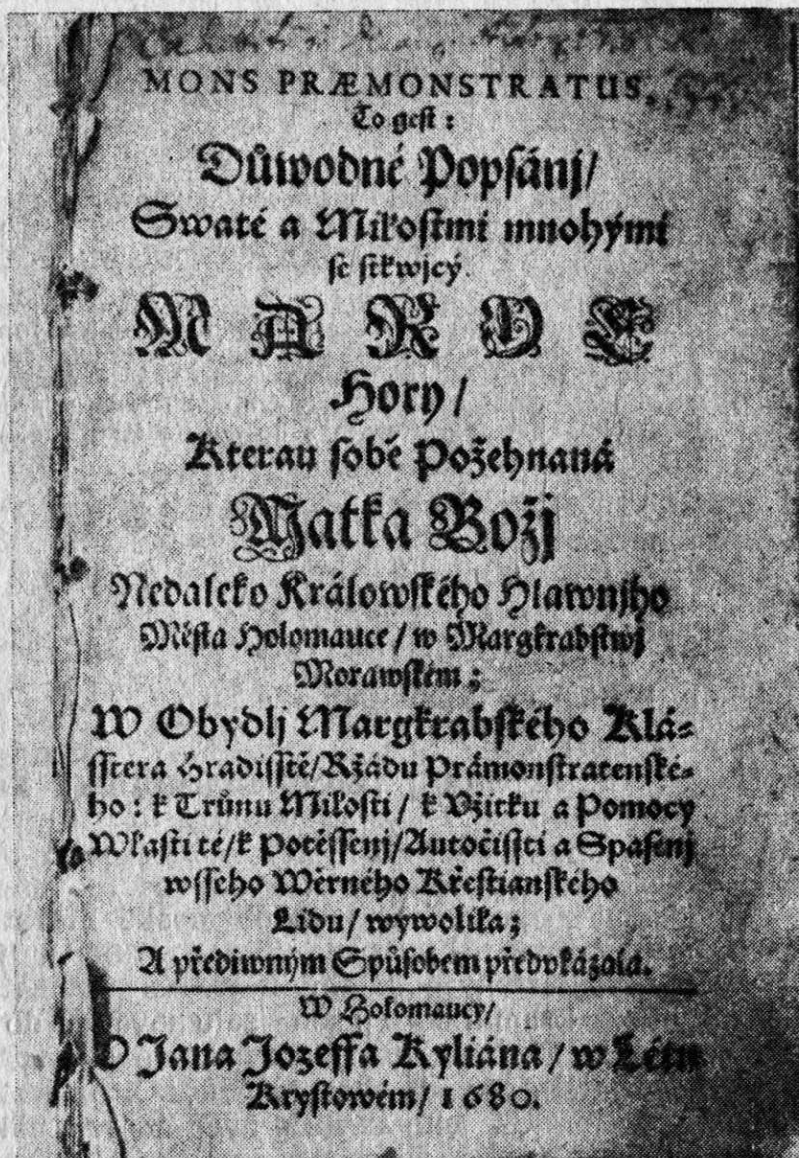
Posledně uvedený d'Elvertův údaj¹⁹ připisuje s úspěchem autorství knihy hradiskému kronikáři Michaelu Siebenaicherovi, jeho údaj byl převzat rovněž Jirečkem i zpracovatelem příslušného hesla Knihopisu č. 15.408. D'Elvert odvodil nepochybně svůj názor ze Siebenaicherových předností znamenitého kazatele a především historika, což obojí se zřetelně obráží v obsahu a zpracování knihy.

Jungmann²⁰ však označil jako autora Norberta Želeckého z Počenic, který se podepsal pod dedikaci českého vydání. Zpracovatel čísla 16.925 Knihopisu oproti tomu uvádí jako autora Želeckého nástupce Bernarda Wanckeho. Tým údaj s výhradou nalézáme u Václava Pumprly v Soupisu starých tisků SVKOL u německého exempláře vydání z r. 1679²¹ i hradeckého tisku z r. 1732.²² Není zanedbatelné, že pod dedikací vydání z roku 1679 (jen biskupu Karlovi z Liechtenštejna) je uveden „Sammentliches Convent zu Kloster Radisch“.²³ Zdá se tedy, že jde o dílo více autorů, v němž měl nepochybně vedoucí podíl Siebenaicher, o české vydání se navíc zasloužil Želecký.

Neúplný český výtisk v knihovně sbírce olomouckého muzea,²⁴ který v polovině minulého století vlastnil Jan Loubal v raabisační osadě Otonovicích u Prostějova, nese na předsádce pozdější přípisek F. Heidera (—na ?), kde je provedeno autorské určení včetně rekonstrukce názvu podle Jirečka.

Nakonec docházíme k závěru, že položka Knihopisu č. 15.408 je totožná s číslem 16.925, současně jméno autora této položky nutno opravit na Michaela Siebenaichera, čímž se podle abecedního řazení přesunuje popis k prvně uvedené položce a číslo Knihopisu 16.925 se navrhuje ke škrtnutí.²⁵

Titulní strana olomouckého
tisku Mons praemonstratus
z r. 1680. Snímek V. Buri-
an.

Poznámky

- 1 K události viz posledně Zprávy KVMO 1981, č. 212, str. 29.
- 2 Josef Jungmann: Historie literatury české. Druhé vydání. Praha 1849. Str. 319, č. 1183.
- 3 Christian d'Elvert: Historische Literatur-Geschichte von Mähren und Österreichisch-Schlesien, Brünn 1850, str. 137.
- 4 Bedřich Slavík: Pisemnictví na Litovelsku, Ročenka městského musea v Litovli 1937, str. 73.
- 5 Bohuslav Smejkal: Poutní chrám Panny Marie na Svatém Kopečku, Olomouc 1946, str. 30.
- 6 Adolf Nowak: Kirchliche Kunst-Denkmale aus Olmütz. Zweite Serie. Olmütz 1892. Str. 15, 17, 20.
- 7 Tamt., str. 17.
- 8 Ludvík Bláha: Královna Moravy, blahoslavená Panna Maria na Sv. Kopečku u Olomouce, str. 8, 14–15.
- 9 Václav Richter: Archivní příspěvky k slovníku umělců a řemeslníků, Umění IX, 1961, 303–310.
- 10 Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Díl II. Tisky z let 1501–1800. Část IX. Ročník XVIII. Sešit 251–263. Praha 1967. Str. 7, č. 16 925.
- 11 Tamt., č. 16 926.
- 12 Jungmann, č. 1183, 1184.
- 13 Viz pozn. 4.
- 14 Christian d'Elvert: Beiträge zur Geschichte und Statistik Mährens und Oesterreichisch-Schlesiens, I. Band, Brünn 1854, str. 274.
- 15 Hermenegild Jireček: Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku, svazek II, Praha 1876, str. 215.

- 16 Max Hein: Tetzl und Siebenaicher, zwei Kloster-Hradischer Chronisten, ZDVGMsch 33, 1931, str. 143.
 17 Hubert Doležil, Politické a kulturní dějiny král. hlav. města Olomouce, Olomouc 1903—1906, str. 244.
 18 Knihopis č. 15 408.
 19 Viz pozn. 14.
 20 Viz pozn. 2.
 21 Václav Pumprla: Soupis starých tisků ve fondech Státní vědecké knihovny v Olomouci. I. Tisky vydané na území Čech a Moravy v letech 1501—1800. Sv. 10: W-Z (4951—5277). Publikace Státní vědecké knihovny v Olomouci čís. 25/1978. Olomouc 1978. Str. 2185, č. 5010.
 22 Tamt., str. 2186, str. 5011.
 23 Tamt., č. 5010.
 24 Pův. knihovna VSMO 14017, převedeno do sbírk. fondu knihovny KVMO, inv. čís. K-14733. Zpracovatel evidence II. stupně dr. Václav Pumprla se přidržel rovněž Knihopisu č. 16 925.
 25 Komplettní exempláře (viz Knihopis č. 16 925) obsahují také ikonograficky významné mědirytiny Kopečka, zhotovené J. Tscherningem podle předloh A. Lublinského. Zřejmě jsou to díla v uměleckohistorické literatuře dosud neevidovaná.

Oldřich Kašpar — Zdeněk Kašpar

NA OKRAJ JEDNÉ OLOMOUCKÉ KRAMÁŘSKÉ PÍSNĚ

Zajímavým jevem staršího období české literatury je nesporně tzv. kramářská (jarmareční) píseň. Přestože se zachovalo a je zaregistrováno kolem 30 000 exemplářů,¹ lze říci, že bádání o této problematice je zatím ještě v počátcích.² Běžně bývá kramářská píseň zahrnována do oblasti pololidové literatury, to znamená, že stojí na rozhraní mezi lidovou tvořivostí a umělou tvorbou.³

Otázkou vztahu lidové slovesnosti a kramářské písně se podrobněji zabýval Robert Smetana⁴ Z jeho závěrů uveďme jen několik nejpodstatnějších. Lidovou píseň chápe Smetana⁴ jako jev společenský, vytvářený prostým lidem a žijící v ústním podání. Jejím základním rysem je i to, že si nečiní nárok na publicitu a její tématický obsah vyvěrá z každodenních radostí a strastí prostého člověka. Naproti tomu kramářská píseň je výtvozem lidového písmáka, skladatele. Jejím cílem je propagace určitého jevu, mnohdy silně moralistně podbarvená. Vzhledem k zájmu o snadný a rychlý prodej písně jsou záměrně vybírány události, přírodní katastrofy nabitě velkou dávkou senzačnosti. Rozdíly mezi kramářskou písní a písní lidovou jsou také v otázkách vzniku a rozšíření v lidových vrstvách. Lidová píseň je výtvozem jediného živlu — poddaného lidu. Píseň kramářská je však výsledkem působení jedinců z různých společenských vrstev. Autorem je obvykle nadanější jedinec patřící ke střední vrstvě, mnohdy sám tiskař.

Lidová píseň se šíří ústním podáním, kdežto píseň kramářská má svoji zvláštní formu rozšiřování. Zpívá se na jarmarcích, o poutích apod. Zpěvák často používá kreslených tabulí, na nichž dokumentuje zpívaný děj. Mnohdy však sloužily obrazy jako svérázný druh reklamy. Při všech zmíněných příležitostech se však také kramářské písně v tištěné podobě i prodávaly.⁵ Zajímavým pramenem k poznání vzniku a rozšiřování kramářských písní jsou paměti pražského písničkáře Františka Haise.⁶

Kramářská píseň procházela často zajímavým vývojem. Její počátky můžeme vystopovat již v 17. století, kdy se objevuje jako svérázné pokračování tzv. letákové literatury.⁷ Z tohoto období také pochází zatím nejstarší známá kramář-

ská píseň, a sice tisk Adama Kroudence z Litomyšle z roku 1619.⁸ Po ukončení třicetileté války se tematický rejstřík kramářských písní obohacuje o různé kriminální příběhy, což je způsobeno vzrůstem zločinnosti v tomto období. Přibývá však také duchovních kramářských písní, a to v přímé závislosti na rekatolizačním úsilí katolické církve.

Důležitou úlohu ve vydávání tohoto typu literatury hrála cenzura. Vládnoucí vrstva si velmi dobře uvědomovala, jaký může mít dosah rozšiřování „nevhodných tisků“ v nejširších lidových masách. Proto se snažila podchytit tento druh literatury a podřídit ho plně svým cílům a záměrům. O tom, že tohoto záměru nebylo nikdy dosaženo, svědčí celá řada okolností. Např. v roce 1774 si stěžuje konzistoř na tiskaře v Brně, Olomouci a Znojmě, že tisknou škodlivé duchovní písně.⁹ Uvolnění cenzury v roce 1781 se kramářské písně příliš nedotklo, naopak v roce 1791 byla cenzura ještě utužena řadou nařízení a opatření císaře Leopolda II. z obavy před šířením děl francouzských osvícenců a myšlenek Francouzské revoluce. František I. v roce 1795 cenzuru ještě více zostřuje a v nařízení ze 16. května 1795 se dokonce hovoří i o šířitelích kramářských písní.¹⁰ Přesto neustále dochází ke střetům tiskařů a „kolportérů“ kramářských tisků s úřady a k řadě konfiskací.¹¹

Tematicky lze rozdělit kramářské písně na dva základní okruhy — na píseň světskou a duchovní. Položíme-li si otázku, co zajímalo tvůrce světské písně, pak můžeme konstatovat, že to byly především popisy různých přírodních katastrof, hrůzných zločinů a konec konců i důležitých politických událostí. V této souvislosti se nabízí otázka, zda je možno kramářskou píseň považovat za historický pramen? Je pravdou, že historická skutečnost je v kramářské písni velmi často deformována, a to hned z několika důvodů. Důležitou úlohu hrál vztah autora k události, do značné míry i veřejné mínění a pak i možnosti, které dávala, nebo spíše nedávala cenzura. Ve většině případů není autor ani veden snahou zachovat zprávu o určité události, ta mu obvykle slouží jako rámec k vyjádření určitého stanoviska. Z těchto důvodů sice lze, alespoň podle našeho mínění, hovořit o kramářské písni jako o jistém historickém prameni, ovšem ne z hlediska poznání objektu, to znamená zobrazované události, ale subjektu, tj. názoru autora eventuálně vrstvy, ze které pochází a jejíž zájmy vyjadřuje. Samozřejmě s přihlédnutím k funkci cenzurních opatření.

Kramářské písně představují veršovaný protějšek k prozaickým knížkám lidového čtení a stejně jako ony byly velmi často přehlíženy a napadány. Domníváme se, že dnes přece jen už neobstojí příkré stanovisko, které kdysi vyjádřil František Bartoš, že totiž „v písních těch je nakupeno tolik blbého nesmyslu, že někdy skladatel i sám tuší, že se to bude mnohým lidem zdát k víře nepodobným“.¹² Spíš lze souhlasit se stanoviskem Jaroslavy Janáčkové, která v souvislosti s knížkami lidového čtení napsala, že zábavná četba z přelomu 18. a 19. století „bývala vykazována na okraj národní kultury. Kdysi s vědomím, že celá oblast byvší populární kultury (a knížky lidového čtení představují jeden z jejích výrazných typů) čeká na své přehodnocení a nové čtenáře.“¹³

Ve druhé polovině 19. století dostala světská kramářská píseň, v souvislosti s novou skutečností, která podstatně zasahovala do života širokých vrstev obyvatelstva, totiž vystěhovalectvím do Ameriky, nový tematický rozměr. Začala vyjadřovat stanovisko k tomuto jevu a to v zásadě dvojím způsobem; buďto přímo propagačním, nebo odsuzujícím.

„Prehistorie“ českého vystěhovalectví do zámoří sahá, jak už bylo ukázáno jinde, až hluboko do 16. století.¹⁴ Je ovšem zapotřebí zdůraznit, že nejdříve to byli jednotlivci, které osud zaval na druhý břeh oceánu. To je například případ Andrése Moraba (Moravy?), který byl souzen mexickou inkvizicí již v první třetině 16. století.¹⁵ Podobný případ představují i někteří pobělohorští exulanti typu doktora Kohouta z Lichtenfeldu a kapitána Jiřího Kryštofa Kaplíře ze Sulevic.¹⁶ K masovému rozmachu vystěhovalectví však dochází až ve druhé

polovině 19. století, kdy emigrace nabývá takových forem, že úřady považují za nutné zasáhnout a tvrdě stíhají především agenty hamburských, brémských jiných námořních společností, kteří, vybavení patřičným propagačním materiálem, lákají obyvatele Čech a Moravy do Nového světa. Mnohé archivní fondy nám poskytují zcela jasnou představu o tom, jak vypadaly tyto návnady, ale prostřednictvím úředních, zejména policejních oběžníků, ukazují i na způsob boje proti nim. V tomto zápase bylo nakonec využito i kramářské písně typu Nové písně o Americe, kterou vytiskl v roce 1856 známý olomoucký tiskař Antonín Halouska.¹⁷

Je to satirická píseň, která zdánlivě vychvaluje snadný život v Americe, ale de facto zesměšňuje všechny, kteří věří tomu, že v Novém světě najdou ráj, v němž s minimálním úsilím dosáhnou maximálních výdobytků. Faktem je, že z velkého množství korespondence zasílané první generací vystěhovalců zpět do vlasti vyplývá velmi silný pocit rozčarování a desiluze.

Nová píseň o Americe zvyrazňuje tendenci, která se v českých časopisech objevila už ve třicátých letech 19. století, kdy ještě nebyla zdaleka tak aktuální jako o dvacet až třicet let později, a která byla vyjádřena velmi pregnančně — „A jaký tedy konec naší písně? Zůstaň každý doma a poctivě se živi!“¹⁸

Vzhledem k tomu, že Nová píseň o Americe představuje zajímavý dobový dokument k dějinám českého vystěhovalectví v 19. století zveřejňujeme celý její text v příloze.

P o z n á m k y

1 Srov. Slovník literární teorie, zpracoval Ústav pro českou a světovou literaturu, Praha 197, str. 187.

2 Jako první se vědecky začal kramářskými písněmi zabývat teprve Bedřich Václavěk. Viz např. Písemnictví a lidová tradice, Olomouc 1938.

3 Srov. Bohuslav Beneš, Světská kramářská píseň, Brno 1970; též: Úvod do studia folklóru, Brno 1980; Oldřich Sirovátka — Milan Leščák, Folklór a folkloristika, Bratislava 1982.

4 Robert Smetana, K problematice jevu české písně kramářské, Václavkova Olomouc 1961, str. 13 ad.

5 Srov. Čeněk Zíbrt, Na českém jarmarce před 40 lety, Český lid, XXII/1913.

6 Viz Eva Ryšavá, Paměti pražského písničkáře Františka Haise, část 1, 2. In: Sborník Národního muzea v Praze, řada C, sv. XXIV/1979, č. 1—4.

7 Srov. Zdeněk Kašpar, Nová příkladná píseň (Na okraj tří kramářských tisků), Severní Morava (v tisku).

8 Srov. Robert Smetana, c. d. str. 29; Stanislav Souček, Sborníček starých trhových písní ze století XVII, a XVIII, Časopis moravského muzea zemského, Brno 1911.

9 Bohuslav Beneš, Světská..., str. 20.

10 Miloslav Krbec, Kramářská píseň a censura, Václavkova Olomouc, 1961, 117 ad.

11 Srov. Josef Volf, Konfiskace písně o robotě, Český lid, XXII/1913.

12 František Bartoš, Paběrky sepsané na poli české poesie kramářské, ČMM, III/1871, str. 22.

13 Jaroslava Janáčková v úvodu ke knize Václav Matěj Kramerius a jiní, Zazděná slečna a jiné příhody pro povyražení, Praha 1980, str. 13.

14 Srov. Oldřich Kašpar, Olomoučtí rodáci v Novém světě, VVM, v tisku.

15 Tamtéž.

16 Tamtéž.

17 Původně byl knihkupcem v Brně, kterému bylo povoleno na zákrok kardinála Maxmiliána Somerau-Beckha císařem Františkem Josefem I. v Olomouci zřídit knihtiskárnu. Vedle kramářské literatury vydával především spisy teologické. Po jeho smrti přešla tiskárna na jeho společníka Josefa Groáka. Srov. Richard Martinčík, Olomouc v dějinách moravského knihtisku, Olomouc 1940.

18 Srov. podrobněji, Oldřich Kašpar, Obraz Nového světa v české a evropské literatuře 16.—19. století, Praha 1983.

NOVÁ PÍSEŇ O AMERICE

V Olomouci 1856

Vytištěna a k dostání u Antonína Halousky.

Zpívá se jako: Rád bych se oženil, jde mi to těžce.

1.

Poslyšte lidičky směšné spisování,
jak se mají páni Amerikáni,
v samé regraci žijou štveráci,
neb jim z nebe padá co hrdlo ráčí.

2.

Mnozí jsou vrtkaví netrpěliví,
že tady mají tak špatně být živí,
mají sto chutí do Ameriky,
tam že přé na stromách rostou knedlíky.

3.

Pod tema stromama másla rybníky
muže si tam máčet každý knedlíky,
vážnou-li v krku, na sta štafliku,
mají prej zřízených tuším s perníku.

4.

Prasata tam rostou zrovna pečený,
lítají do huby ptáci pečení,
buchty koláče, samo se peče,
kavé jim požlápkách do huby teče.

5.

Amerikán jen jak otevře hubu,
hojnost má hnedky pečených holubů,
mají přé páni Amerikáni,
zřízenou mašinu na polykání.

6.

Všecko s tou mašinou dělají, jedí,
co jest to pracovat hrubě nevědí,
tak se tam mají, lepší než v ráji,
bezmála tak jako v nebi na kraji.

7.

Ze samých klobásů dělají ploty,
zásoba tvarůžků zahání psoty,
samá rekreace je v Americe,
muzikanti hrajou na itrnice.

8.

Amerika jest vlast velmi schválená,
jen že je příliš od nás vzdálená,
Kýž aspoň v Praze, tak by po dráze,
do ní se podívat nepřišlo draze.

9.

Tak bychom tam zašli na posvícení,
jestli je tomu tak myslím, že není,
je jen to planá myšlenka sama,
jen tak pro zasmání a špás vydaná.

10.

Amerikán nesmí být lenošivý,
tak jsou tam od práce, jako zde živí,
kdo dělat nechce, nechť je to kde
chce,
darmo se nenají ani v Americe.

11.

Amerika je vlast velmi vznešená,
jen není národem tak obsazená,
jako jsou jiný mnohé krajiny,
kdo tam chce dobejvat,
ty pustiny.

12.

Může tam nakoupit kolik chce akrů,
možná, že vypustí pár pytlů s-u,
v té Americe při své motyce,
když ho budou bolet záda i ruce.

Konec.

SDĚLENÍ

● Dekorace pátého partyzánského oddílu Juraj

Pátý partyzánský oddíl kpt. Juraje vznikl na jaře 1945 na základě několika-
rých jednání organizátora partyzánského hnutí na Moravě Rudolfa Procházky¹
s Josefem Jakešem z Březiny u Tišnova, který začal ilegálně pracovat nejdříve
na Tišnovsku, pak na zákopových pracích u Olomouce a Brna, odkud se vrací
zpět na Olomoucko a pak přešel s partyzánskou skupinou na Dražanskou vyso-
činu. V čele oddílu stál štáb složený z českých a sovětských příslušníků, veli-
telem oddílu byl zmíněný Josef Jakeš, krycím jménem Juraj, komisařem oddílu
byl František Němec z Olomouce. Oddíl svou početností a prostorem působení
patřil mezi přední partyzánské jednotky u nás, skládal se z pěti podskupin,
které operovaly na Tišnovsku, Olomoucku, Brněnsku a v prostoru mezi Brnem
a Olomoucí. Za dobu svého působení provedl řadu přepadových a sabotážních
akcí, při nichž bylo vyraženo z boje mnoho německých vojáků a techniky. Vel-
ký vliv pak měl oddíl na myšlení českého civilního obyvatelstva, na ustavování
ilegálních Národních revolučních výborů, na podporu odbojových skupin a je-
jich řízení (např. v Pohoře a Horním Štěpánově). Oddíl byl demobilizován 17. 6.
1945 v Olomouci.²

Oddíl nepoužíval nějakého zvláštního označení, mimo své bojové zástavy.
Členové oddílu obdrželi odznaky vydané k 1. výročí vzniku brigády³ a někte-
ří zřejmě i odznaky I. sjezdu čs. partyzánů na Moravě v Olomouci ve dnech
6.—7. 9. 1947.⁴

Teprve při příležitosti 20. výročí vzniku oddílu byl vydán vlastní odznak.
Odznak tvoří pěticípá hvězda o rozpětí cípů 24 mm, již prostupuje kruhový me-
dailón s výrazně plastickou modelací ruky držící samopal s bubnovým zásobní-
kem. Do volných ploch jsou vyraženy nápisy kombinované s opisem V. / PARTY-
ZÁNSKÝ / ODD. a 20. / VÝROČÍ. Odznak byl odlit z šedého kovu a dodatečně
cizelován. K oděvu se připevňuje pomocí šroubu s maticí na reversu odznaku.

Druhý odznak byl vydán při příležitosti 30. výročí osvobození ČSSR. Tvoří
jej ražená pěticípá hvězda o rozpětí 25 mm s cípy dělenými napolovic a stejnou
linkou lemovanými. Uprostřed je posazen kruhový medailón o průměru 16 mm
s vyobrazením samopalu s bubnovým zásobníkem a dvou vejčitých granátů na
pozadí perspektivně ubíhajícího okraje lesa a dvou samostatných smrků. V okru-
ží nacházíme opis DRAŽANSKÁ VYSOČINA. PARTYZÁNSKÝ. ODDÍL JURAJ.
Odznak je ražen z tenkého postříbřeného plechu, na negativní revers je nale-
tován šroub s maticí pro upevnění k oděvu.

Oba odznaky pocházejí z pozůstalosti po soudruhovi Josefu Abrahámovi z Hor-
ního Štěpánova (1896—1977); zakládajícím členu KSČ, účastníkovi národního
odboje a náčelníkovi „revoluční milice národního osvobození“ v Horním Štěpáno-
vě, nositeli dvanácti československých státních a pamětních vyznamenání.⁵

Květoslav G r o w k a

P o z n á m k y

1 O Rudolfovi Procházkovi viz Vojtěch Ž a m p a c h : Partyzánské portréty. Brno, Blok, 1980, 420 s.

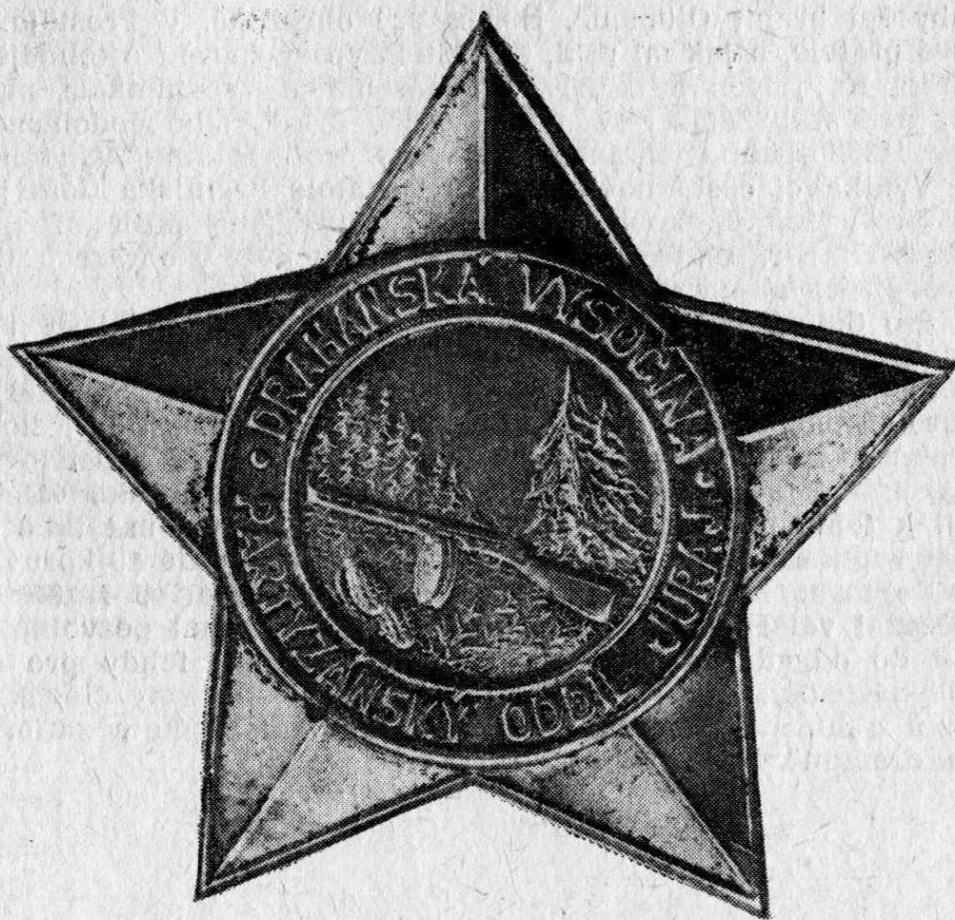
2 Další údaje o historii oddílu najde zájemce v práci Jaroslava H ý s k a, Kronika pátého partyzánského oddílu Juraj. Brno, Blok, 1967, 160 s.

3 Popis odznaku se nachází pod číslem 25 v Pracovním soupise olomouckých odznaků, který vydala numismatická sekce VSMO v květnu 1981. Rozmnoženo jako rukopis, 5 s., 2 s. příloh.

4 Tamtéž, pod číslem 27.

5 O něm Jaroslav H ý s e k na str. 96—98, dále archiv autora.

Pamětní odznaky 5.
partyzánského od-
dílů Juraj k 20.
výročí vzniku oddí-
lu a 30. výročí o-
svobození Česko-
slovenska. Snímky
Chvalkovský.

● Z mládí Františka Gela

Proslulý válečný zpravodaj československé armády z let 1940—1945, autor slavných reportáží z norimberského procesu s nacistickými válečnými zločinci, majitel Československého válečného kříže 1939, držitel Řádu práce, poctěný mnoha novinářskými, vědeckými a literárními cenami, profesor novinářství na Karlově univerzitě František Gel, prožil své mládí v hanáckém Prostějově.

Narodil se 18. září 1901 v Albrechticích u Českého Těšína. Jeho matka Nellie (Kornelie) byla dcerou prostějovského lékaře MUDr. Mořice Luciana Bobka. Jako dobrá pianistka hrávala v Prostějově s autorem moravské hymny Josefem Nešverou z Olomouce. Gelovým otcem byl c. k. soudní adjunkt JUDr. Bertold Feigel. Děd MUDr. Bobek, také lékař vojenské posádky v Prostějově a zubní lékař, byl sociálním demokratem a činným v mnoha osvětových spolcích. Bratr PhDr. Karel Bobek se stal profesorem na pražské německé univerzitě. František Gel, vlastním jménem Feigel, byl osvojen MUDr. Bobkem a bydlel ve známém domě na Pernštýnském nám. č. 2. V r. 1913 přesídlili do tzv. Vrlova domu na tehdejším náměstí Rudolfově č. 8, od r. 1912 výrazně ozdobeném malbami Jano Köhlera.

Feiglovi jsme říkali „Bobek“ podle stařečka. Byla to výrazná, krásná postava, třebaže výškou zrovna nevynikal. Procházel se ulicemi města v krátkých koženicích, rozšafný a ke všemu pozorný. Studoval na gymnáziu, kde maturoval v r. 1919 spolu s Jiřím Wolkrem, Ivanem Sekaninou, Olgou Valentovou, (pozdější MUDr., zakladatelkou léčebného ústavu v Praze a sestrou spis. Edv. Valenty), s Josefem Procházkou (pozd. univ. prof. v Hradci Králové) a dalšími. Na město svého mládí nikdy nezapomněl. Chodíval tu s nejkrásnější dívkou „Venuší ze slonové kosti“ M. Kr. z „Nového domu“ na náměstí. Gel byl bouřlivák, a dosud ho vidí výborná druhdy divadelní ochotnice pí. Ludmila Škrobalová-Součková, jak si Gel po převratě r. 1918 míří k Sokolovně s puškou na rameni, aby šel bránit Olomouc, Němci prý ohrožené. V Prostějově měl Fr. Gel trvalé své přátele, a jak mi psal, zamýšlel vypsát zповěď o tehdejší době, leč pro pilnou práci na jiných knihách se k písemným vzpomínkám na své mládí na Hané již nedostal. Zemřel 17. října 1972 v Praze. Jeho podobiznu zachoval mimo jiné v r. 1933 suchou jehlou prostějovský prof. Antonín Kameník.

Vynikající cesta novináře a spisovatele Františka Gela je známá a nebudeme ji proto zde opakovat. Zajímavé jsou i jeho poslední zповědi ve Svobodném slově 18. září 1961 a zejména v časopisu Svět v obrazech 17. září 1966. V mnoha časopisech najdeme jeho podobizny.

Pro Gelovo prostějovské mládí je charakteristická ještě jedna historka. Za první světové války vyučoval na prostějovském gymnáziu spisovatel a překladatel, tehdy dlouholetý činitel národní strany, prof. Jan Kamenář (1875—1952). Prostějovští studenti Jiří Wolker, Ivan Sekanina, Jan Uher, Bohumil Svozil, Edvard Valenta a další byli nebojácnými vlastenci. Na prostějovské gymnázium, jako na jiné ústavy, dolehla povinnost upisovat rakouské válečné půjčky. Žák Svozil k tomu poznamenal: „Když mají koule, musí mít také boule,“ s čímž Kamenář souhlasil. Nakonec Kamenář řekl, ať každý dá 10 korun, on přidá něco z fondu a budou mít půjčky z krku. Leč Feigel-Gel to rozřešil jinak. Od profesora převzal válečnou půjčku, papír obřadně roztrhal pozvolna na čtyři kusy a vhodil do odpadního koše. Takový čin mohl mít tehdy pro ně i pro ústav velmi zlé následky. Prof. Kamenář byl pohotový a vtipný člověk, vzpomatoval se z údivu a hlasitě prohlásil: „Tož vída, tolik strachu a zatím jdou válečné půjčky na dračku!“

Bohuslav Kraus

● Výstava terčů olomouckých ostrostřelců

Výstavu s názvem Terče olomouckých ostrostřelců uspořádalo Krajské vlastivědné muzeum jako jednu z četných akcí, zaměřených ke stému výročí založení prvního českého muzea na Moravě — Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci. Hlavním posláním výstavy, která proběhla od 16. června do 28. srpna 1983 ve velkém výstavním sále muzea, bylo zpřístupnit veřejnosti alespoň část z početné sbírky dřevěných malovaných terčů, jež tvoří jeden z kmenových celků sbírkových fondů historického oddělení.

Zájem, který výstava vyvolala — prohlédlo si ji téměř 4500 návštěvníků — nebyl jistě nijak náhodný. Celkem pětaticet tematicky řazených exponátů, vzniknuvších v rozpětí let 1655 až 1913 přiblížilo veřejnosti zobrazení významných událostí z historie olomouckého Střeleckého bratrstva a Ozbrojeného měšťanského sboru i pozdější Střelecké společnosti. K obvyklým námětům maleb na terčích patřily i pohledy na město Olomouc a jeho architektonické dominanty; tato zobrazení mimoděk vybízela ke srovnání s dnešní podobou města a v případě staveb dávno již zmizelých či změněných přinášela poučení o jejich původním vzhledu. Oživením výstavy byly terče s alegorickými či moraliizujícími náměty, časté především v období baroka. Politickou orientaci převážně německého olomouckého patriciátu v průběhu minulých tří staletí dokládaly terče holdovací, používané kdysi při výročních tzv. císařských střelbách.

Katalog a libreto výstavy připravili pracovníci historického oddělení muzea. Vlastní výstavu realizovali podle výtvarného a architektonického návrhu ing. arch. Blanky Zlamalové členové propagačního oddělení KVMO pod vedením Ludvíka Buryška, který je i autorem úspěšného plakátu k výstavě.

Pozoruhodné výsledky přinesly restaurátorské zásahy Evy Jarošové, jež výstavě terčů nutně předcházely, přestože zejména z termínových důvodů musely být začasť omezeny jen na sejmutí svrchních vrstev ztmavělých laků a konzervaci malby. Bylo zjištěno, že v první polovině 19. století patrně v souvislosti s reinstalací kolekce terčů v nové budově městské střelnice, jejíž stavba byla zahájena roku 1838, byly snad všechny starší terče v podstatě neodborně restaurovány. Rozsah těchto nepříliš šťastných zásahů se svým charakterem pohyboval od drobných lokálních retuší až k masivním přemalbám. Tam, kde to technický stav terčů a zachování původní malby dovolily, přikročila tedy restaurátorka k odstranění přemaleb. Výtvarnou kvalitu mnohých terčů bylo potom možno v zásadě rehabilitovat, jak to ostatně nakonec ukázala samotná výstava. Zásahy řemeslného charakteru na zpevnění dřevěných desek terčů prováděl pracovník stolařské dílny KVMO František Kadlčík. Jaroslav Rampouch restauroval dvě figuríny ostrostřelců ve stejnokrojích z 19. století a několik dobových palných zbraní; tyto exponáty pomohly dokreslit kolorit městské střelnice i ruchu, který na ní kdysi panoval.

Nazíráno z obecnějšího aspektu, přinesla výstava olomouckých terčů svým návštěvníkům poměrně široce založený obraz rozvoje měšťanské vrstvy v Olomouci v průběhu 17.—19. století a jejích velkých sociálních i politických ambicí. Terče olomouckých ostrostřelců totiž svou tematikou vždy citlivě tento vývoj odražely a jsou proto dnes pro nás kulturními dokumenty nemalé historické ceny.

M. Perůtka

Vyobrazení na obálce:

2

Listina, kterou olomoucká kapitula dosvědčuje, že olomoucký biskup Petr dal za svého života společně s kapitulou souhlas k výstavbě kartouzy v Dolanech, dat. 22. 5. 1388. SOA Brno, fond E 40, sg. C 1. Snímek SOA Brno.

3

Dolany, kartouza, kaple N s oltářem. Stav za výzkumu 4. 8. 1967. Snímek V. Burian.

4

Dolany, kartouza, místnost R. Břidlicová deska ze dna oltářního sepulcra s rytinou konsekračního kříže. Výzkum r. 1971. Snímek J. Juryšek.

[V. Burian, Altarologické poznatky z výzkumu kartouzy v Dolanech u Olomouce]

OBSAH

ČLÁNKY: V. Burian, Altarologické poznatky z výzkumu kartouzy v Dolanech u Olomouce, 1. — M. Perůtka, Některé problémy zpřístupnění národní kulturní památky Přemyslovský palác v Olomouci, 16. — V. Burian, Poznámky k olomouckému tisku Mons praemonstratus z r. 1680 [Knihopis č. 15.408, 16.925], 21. — O. Kašpar — Z. Kašpar, Na okraj jedné olomoucké kramářské písně, 24. — SDĚLENÍ: K. Growka, Dekorace pátého partyzánského oddílu Juraj, 28. — + B. Kraus, Z mládí Františka Gela, 30. — M. Perůtka, Výstava terčů olomouckých ostrostřelců, 31.

Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci č. 226

Vydalo Krajské vlastivědné muzeum v Olomouci, nám. Republiky 5/6

Odpovědný redaktor dr. Vlastimil Tlusták

Vytiskly Moravské tiskařské závody, n. p., závod 11, tř. Lidových milicí č. 5, Olomouc

Rukopis odevzdán do tisku 15. 7. 1983

Reg. zn. 134

